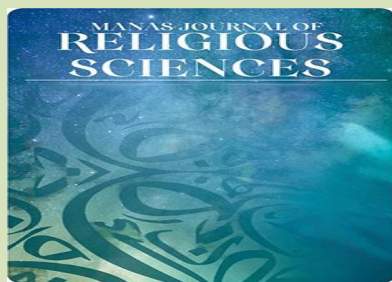

MANAS JOURNAL OF
**RELIGIOUS
SCIENCES**

Cilt: 2, Sayı : 2
Volume: 2, Issue: 2

2023

МАНАС дин билимлерм журналы
MANAS Din Bilimleri Dergisi
MANAS Journal of Religious Sciences

Жыл/Yıl/Year	Том/Cilt/Volume	Саны/Sayı/Issue
2023	2	2

МАЗМУНУ/CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Автор/Yazar/Author	Баштык/Başlık / Title	Барак/Sayfa/Page
Сотволдиев ХАЙИТМИРЗА	Куранды Туура Түшүнүү <i>The True Understanding of Holy Quran</i>	48 – 54
İhsan ÇARCIOĞLU ve Niyazi AKYÜZ	Covid-19 Sürecinde Sosyal ve Dini Hayatta Değişimin Beraberinde Getirdiği Riskler ve Fırsatlar Üzerine Bazı Değerlendirmeler <i>Some Evaluations on the Risks and Opportunities Brought by the Change in Social and Religious Life during the Covid-19 Process</i>	55–60
Сайфулла БАЗАРКУЛОВ	Баалуулуктардын Философиялык Негиздери <i>Philosophical Foundations of Values</i>	61 – 69
Hüseyin YILMAZ	Kerbela Olayı ve Günümüze Yansıması <i>The Karbala Incident And Its Reflection On The Present</i>	70 – 77
Aitmammat KARIEV	The Islamic Judicial System as a Moslem’s Problem Solving Institution of The Modern Islamic Law (In The Case of The Adab al-Qadi of “al-Hidaya” And “al-Nihaya”) <i>Modern İslam Hukukundaki Müslümanların Husumet Mercii Müessesesi Olarak İslam Yargı Sistemi (Hidâye ve Nihâye Eserlerindeki Edebü’l-Kâdı Bölümleri Örneğinde)</i>	78 – 83

Куранды Туура Түшүнүү

Сотволдиев ХАЙИТМИРЗА*

Аннотация

Куран алгач адамдын аң-сезимине, андан соң адам тарабынан барак үстүнө жазылган Аллахтын сөзү. Куран катардагы адам баласы түшүнгөн, жөнөкөй тилде, мааниси түшүнүктүү, кишинин логикасына/акылына туура келген түзүмдө келген. Албетте ал эң алгач Аз. Мухаммад, сахабалар доорунда келгендеги жандуулугу менен кийинки мезгилдеги табияты бири-биринен таптакыр айырмаланып турат. Себеби Аз. Мухаммад менен сахабалардын доорунда Куран оозеки формада жана ошол коомдун аң-сезимине, дүйнө таанымына, маданиятына жана аларга таандык жашоо образына ылайык мүнөздөгү табиятты камтыган. Аз. Мухаммаддын доорунан узакташкандан баштап жогорудагы өзүнүн касиетин жоготкон. Муну менен катар арап эмес башка коомдордун мусулманчылыкты кабыл алышы Куранды түшүнүүдө жаңы проблемаларды жарата баштаган. Куран илимдеринин пайда болушунун негизги себептеринен бири да Аллахтын сөзүн түшүнүү жана андагы терең маанилерди билүү эле. Бирок Куран келгендеги алгачкы күндөн бүгүнкү күнгө чейин аны түшүнүүгө багытталган иликтөөлөр кандай жетишкендиктерге жеткендиги ар бир пенденин көңүлүн кызыктырып келет. Эң алгачкы күндөн баштап азыркы күнгө чейин Куранды түшүнүүдө проблемалар болуп келгендиги айкын. Бирок мезгилдин өтүшү менен Курандын тексттин негиз ал алган чечмелөөлөр маселенин маңызын өзгөрттү десек болот.

Ачкыч сөздөр: Куран, Аз. Мухаммад, сахаба, маани, илим.

The True Understanding of Holy Quran

Abstract

The Quran is the word of Allah written first on the human mind and then on the mushafs. The Quran was revealed in a structure that is understandable to an ordinary person and compatible with human logic. Of course, the liveliness when it first arrives and its subsequent state are completely different. Because in the time of the Prophet Muhammad and his companions, the Quran was in oral form and contained a meaning that penetrated the human mind and was appropriate to the ideas, culture and living conditions of that time. At the same time, it is necessary to put the revelation into action in order to comprehend it verbally in the mind. After the death of the Prophet Muhammad, the Qur'an lost its initial vitality. However, with the acceptance of Islam by other non-Arab tribes, problems began to arise in understanding the Quran. One of the reasons for the emergence of Quran sciences was to understand the meanings in its content. However, it attracts people's attention to see what kind of successes have been achieved in the research aimed at understanding the Quran from the day it was first revealed until today. Again, it is obvious that difficulties in understanding it have continued from the day it first arrived until today. We can say that with the passage of time, exegetical efforts that focus on the text of the Quran have changed the nature of the problem.

Keywords: Qur'an, Az. Muhammad, companion, meaning, knowledge.

* Phd, Кыргыз-Түрк Манас Университети, Теология факультети, Ислам таануу бөлүмү, khaitmirza.sotvoldiev@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0002-7277-5353

Киришүү

Куран адамзатты бактылуу жашоого үгүттөгөн жана багыттаган акылман ойлорду камтыган, вахий (аян) жолу менен пайгамбарлардын эң акыркысы Аз. Пайгамбарыбызга түшкөн Кудайдын сөзү (Куран). Көптөгөн күбөлөрү жана мурасчылары бар, башкача айтканда ал Аллах тарабынан эч кандай тоскоолдукка учурабаган, мүчүлүштүктөрдөн корголгон китеп. Адам аны окуп, түшүнүп жана түшүнгөнүн жашоодо амалга ашырат. Бул өзгөчөлүк Куран өзү баяндагандай "натыйжалуу жана аналитикалык окуу" принцибине таянат.

Куранды түшүнүү - бул Курандын адамзаттын жашоосундагы ордун, камтыган маанисинин баалуулугун, нормативдик түзүлүшүн түшүндөгү кишиге кайсы өлчөмдө жүктөгөнүн, жеке жана коомдук жашоодогу функциясы кандай болоорун түшүнүп жетүү дегенди билдирет.¹ Куран түшкөн доордун алгачкы күндөрүнөн тарта ар бир адам Куран менен түзмө-түз байланыш куруу мүмкүнчүлүгүнө ээ боло алган эмес. Аны менен кошо илим менен алектенбеген адамдардын Курандын тексти менен түзмө-түз байланыш куруп, түпкү маңызында жаткан маанилерди жашоодо иш жүзүнө ашырышы чындыгында акылга жатпаган нерсе.² А бирок бул Аз. Пайгамбарыбыз менен бирге сахабалар тарабынан ишке ашырылган. Демек, ар бир пенде Аллахтын кабарын (Куран) өзүндө жаткан далилдердин негизинде акыл-ой жүгүртүүнүн негизинде жогорудагы пикир, мурдагылардын көз-караштарынан пайдаланып түшүнүүгө даремети бар экендигин тастыктап турат.

Куранды түшүнүү тууралуу томдогон чыгармалар жазылган, дагы деле жазылып келатат. Бирок жазылган булактардан алынган маалыматтарды мусулман коомчулугу, кандай түшүндү жана ал чыгармалар Куранды кандай түшүндүргөнү бизди кызыктырат. Себеби Аз. Пайгамбар менен сахабалардын түшүнгөн Куран менен андан кийинки келген коомчулуктардын түшүнүгүндөгү Куран бири-биринен бүтүндөй айырмаланып тургансыйт.

Буга саресеп салганыбызда Аллахтын сөзүнүн алгач келген оозеки формасы менен жазууга түшүрүлгөн учурдагы формасынын ортосунда айырмачылык бар экени айтылып келет. Чындыгында айтылган сөздү аң-сезимибизде же жазууга түшүрүп барак бетинде сактайлы, алгач айтылган сөздүн ордун жазууга түшүрүлгөн кийинки түрү эч качан баса албайт. Андыктан Аз. Пайгамбарга алгач түшүрүлгөн Аллахтын сөзү менен азыркы учурда барак бетиндеги тексттин табияты эң алгач айтылган жандуулукту бере албайт. Барак бетиндеги Курандын тексттин мезгилге жараша жоромолдоп жана түшүндүрүү иретинде гана түшүнүп жетүүгө болот.³ Бирок колубуздагы Аллахтын барак бетиндеги сөзүнүн маанисинде өзгөрүү болудубу? деген суроо жаралышы мүмкүн. Жок өзгөргөн жок, бир гана табиятындагы алгачкы жандуулукту жоготту деп гана айта алабыз.

Курандын тексттин жоромолдоодо Аз. Пайгамбар менен алгачкы муундун орду чоң мааниге ээ. Анткени сахабалар вахийдин түшүшүнө себеп болгон окуядан сөз кылбаса да ошол мезгилдин аң-сезимине, окуялар жөнүндөгү көз-карашка, сын-пикирлерге жана ал мезгилге таандык дүйнө таанымына ээ болгону үчүн алардан келген маалыматтар, риваяттар асбабу нузул менен тең каралган. Ошондуктан алардын Куранга байланыштуу ар бир жоромолу кийинки муун үчүн өтө маанилүү жана нарктуу. Башкача айтканда болуп өткөн окуя жөнүндөгү чындыкты ал жөнүндөгү жоромолдун негизинде түшүнүүгө болот.⁴

¹ Halis Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*, İstanbul: Şûle Yayınları, 2011), 16.

² Halis Albayrak, *Tarihin İçinden Kuran'ı Algılamak*, 58.

³ Mehmet Paçacı, *Kur'an Vahyi*, (İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2017), 314.

⁴ Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences*, Ed. John B. Thomson, (Cambridge University Press, New York: 1998), 98.

Аз. Пайгамбарыбыздын пайгамбардыгына ишенген коом анын оозунан чыккан Курандын аяттарын угуп, үйрөнүп жана өз жашоолорунда амал кылышкан. Мунун негизги себеби да Куран алардын маданиятынан, дүйнө таанымынан жана аң-сезиминен сөз кылгандыгы болуп эсептелет. Курандагы ишеним, адеп-ахлак, ибадат, адамдардын ортосундагы мамилелер, коомдук жашоонун шарттары, башка диний ишенимдеги группалар менен мамилелери жана алар менен күрөшүү сыяктуу маселелер аларга жооп берүү, сунуштоо, үгүт-насаат берүү, жол көрсөтүү, сыңдоо, түшүндүрмөлөр берүү сыяктуу багытта жүргөн. Ошондуктан Аллах алгачкы муунду ар тараптуу багытта алган жана конкреттүү колдоонун натыйжасында туура жолго сала алган. Ушундан улам алгачкы муундун Куран менен байланышында эч кандай кыйынчылык жаралган эмес. Мунун бирден-бир айырмачылыгы алардын колунда колбуздагыдай текст болбосо да, өздөрүн жакшы мүнөздөй алган, коомдун тарыхый өтмүшүндөгү шарттарды жакшы билген, ага ылайык чечим кабыл алган, өз коомунун пайдасына өкүм чыгара алган жогорку жөндөмдүү муун болгон. Бул процесс Аз. Пайгамбарыбыздын өлүмүнө чейин гана сүргөн. Аз. Пайгамбарыбыздын дүйнө салышы менен Куранды түшүнүүдө чоң проблемалар жарала баштаган.⁵

Ислам географиясы кеңейип, башка коомдордун ислам динине кире башташы Курандын тексттин түшүнүүдө жаңы проблемаларды жараткан. Аз. Пайгамбардын дүйнө салышы, сахабалардын доорунан узактоо, мезгилдин өзгөрүшү Курандын тексттинде айрым түшүнбөстүктөрдүн келип чыгышына себеп болгон. А чындыгында бул көрүнүш Аз. Пайгамбардын доорунда да болгон, бирок бул түшүнбөстүктөр дароо эле Аллахтын элчиси тарабынан чечмеленип түшүндүрүлгөн.⁶ Муну Курандын кээ бир аяттарынан даана байкаса болот.⁷ Пайгамбардын жана сахабалардын доорунан кийин бул түшүнбөстүктөр барган сайын орчундуу проблемага айлана баштаган. Ислам динин жаңы кабыл ала баштаган коомдордун Куранды түшүнүүсү кыйындашкан. Натыйжада Куранды түшүнүү максатында Куран илимдери түптөлө баштаган.

Куран илимдери

Куранды түшүнүү жана аны жоромолдоо иш-аракети Куран түшө баштаган мезгилден тарта эч токтобой тарыхтын түрдүү доорлорунда түрдүүчө жүргүзүлүп келген. "Улумул Куран" деген ат Курандын аяттарын түшүнүү жана жоромолдоо максатын көздөгөн илимдерге берилген ысым. Бул ысымдын термин катарында эң алгач хижра жыл санагы боюнча 5-кылымда жашаган Али бин Ибрахим Саид ал-Хуфий (430/1038) "ал-Бурхан фий Улумул Куран" аттуу чыгармасында колдонгону Зарканий тарабынан айтылган.⁸ Албетте Куран илимдеринин саны туурасында так маалымат берүү кыйын. Заркаший (ө. 794/1391) "ал-Бурхан" аттуу чыгармасында 47 Куран илиминин болгондугун айткан. Бирок Куран илимдерин сан менен чектөө туура эмес экенин да баса белгилеген.⁹ Суютий (ө. 911/1505) Заркаший айткан илимдердин санын дагы да кеңейтип астрономия, геометрия, медицина жана ушуга окшогон илимдерди да Куран илимдерине кошкон.¹⁰ Заркаший менен Суютий тарабынан берилген статистикалык маалыматтарга караганда Куранды түшүнүү үчүн Куран илимдери менен кошо диний жана так билимдерди билүүнүн керектиги байкалат. Учурда да муну колдогон ой-пикирлер жок эмес.

Ар бир Куран илиминин негизги максаты Аллахтын аяттарын туура түшүнүү жана түшүндүрүү болгон. Исламдын алгачкы күндөрүндө Курандын аяттарында ошол мезгилде жашаган арап коомуна жат, бейтааныш сөз же тил колдонулган эмес. Ибн Халдун: "Куран араптардын тилинде түшкөн. Сүйлөмдүк түзүлүшү, тилдик эрежелери ал

⁵ Halis Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'an'ı Tarihi Anlamak*, (Şule Yayınlar, İstanbul: 2011), 57-58.

⁶ Davut Aydın, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, (İzmir: Işık Yayınları, 5. Baskı, 2008), 31.

⁷ Maide, 5/67; Nahl, 16/44.

⁸ Muhammed Abdulazim ez-Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumu'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1995), 31.

⁹ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumu'l-Kur'an*, (Kahire: Daru't-Turas, 2008), 1/11-12.

¹⁰ Celaleddin Abdurrahman es-Suyuti, *el-İtkan fi Ulumu'l-Kur'an*, thk.: Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 1/41-44.

коом колдонгон тилдик мүнөздө болгондуктан, Аллахтын кабарын түшүнүүдө кыйынчылык жаралган эмес" деп айткан.¹¹ Ошондой болсо да, Куранда ал коом түшүнбөгөн сөздөрдүн же маанилердин болушу табигый нерсе. Себеби жаңы бир диндин жана вахийдин келиши менен кээ бир сөздөр өзүнүн нукура маанисинен башка же кеңири мааниде колдонулган.

Курандын арап тилинде түшүшү ар бир араптын анын терең маанисин билүүгө тийиш деген ойдон таптакыр алыс болуш керек. Анткени бир китепти түшүнө билүү үчүн аны тилдик өзгөчөлүктөрү менен бирге акыл-ой жана маданият жагынан ошол китептин деңгээлине жетүү керек.¹² Ошондо гана адам аны аңдап жетет. Мисалга алсак, азыркы күндө кайсы бир тармакта илимий деңгээлде жазылган макаланы же китепти ошол тилди билген адам түшүнө албашы мүмкүн. Аны түшүнүү үчүн жогоруда айтылган деңгээлге жетүүсү абзел. Ушул эле көрүнүштү Куран үчүн да айтууга болот.

Курандын маанисин түшүнүүдө анын ички дүйнөсүндөгү маани- маңызды азыркы күнгө которууга шарт түзгөн жана исламды түшүнүүдө булак катары саналган ар бир маалымат электен өткөрүлүүгө тийиш. Башкача айтканда исламды тааныткан ар бир маалыматка терең көңүл буруп,¹³ илимий чөйрөдө анализденип иликтелүүсү Курандын текстинин туура түшүнүлүүсүнө шарт түзөт.

Куранды кандай түшүндүк?

Ислам дүйнөсү Аз. Пайгамбар менен анын шакирттери (сахабалар) бул дүйнөдөн өткөндөн соң диний маселелерди чечүүдө жана Аллахтын сөзүн туура түшүнүүдө көптөгөн проблемалар жарала баштаган. Бул маселелерди чечүү үчүн көптөгөн илимдер пайда болду, бирок бул илимдер диний жана коомдук проблемаларды чече алдыбы же тескерисинче проблемаларды жараттыбы? деген суроо туулат. Албетте бардык нерсе алгачкысындай болбойт. Анткени Куранды жана диний маселелерди эң жакшы түшүнгөн насил Аз. Пайгамбар менен бирге сахабалар болгон. Алардын орду балким эч качан толтурулбайт. Канткенде да Курандын текстин түшүнгөн жана аны ар бир жеке адамдын өз жашоосунда колдонгон өзгөчөлүктөгү коом болуу үчүн Аз. Пайгамбарыбыз менен сахабаларга таандык риваяттарды жана жоромолдорду туура анализдөө менен ишке ашат.

Куранды түшүнүү үчүн адам өзүнүн билим деңгээлине жараша көптөгөн илимдерден пайдаланса болот. Мисалга алсак ислам дининин булагы менен түзмө-түз байланышы болгон тафсир илиминин булагы жана темасы Куран. Бүгүнкү күнгө чейин тафсир тармагында алгач Куранды түшүнүүдө жана ислам маданиятынын өнүгүшүнө салымын кошкон көптөгөн чыгармалар жазылган. Бул чыгармалар ислам дүйнөсүнүн чоң жетишкендирге жеттүүсүнө түрткү болду. Башкача айтканда Курандын аяттарын түшүнгөн, Аллахтын буйруктарын так орундаткан, башкаларга үлгүлүү коом тарыхтан өттү десек болот. Булагы Кудайга таянган тексттин адамдар тарабынан түшүнүлүшү жана жоромолдонушу оңой эмес. Курандын тарыхында алгачкы мезгилден тарта текстинин мазмунун түшүнүүдө кемчиликтер болуп келген. Мисалга алсак, Курандагы кээ бир сөздөрдүн көп мааниде келиши мурдагы тафсирлерде жана жоромолдордо өзгөргүс норма катары эсептелип, билим менен диндин ортосундагы байланыштарга субъективдүү, бейкалыс же маселеге бир тараптуу караган эффектерди себептерден бири деп айтууга да болот.¹⁴

¹¹ Abdurrahman İbn Haldun, *el-Mukaddime*, (Tunus: Daru't-Tunusiyye 1993), 574.

¹² Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 2009), 125.

¹³ Mehmet Paçacı, *Kur'an Vahyi*, 320.

¹⁴ A.Faruk Sinanoğlu, "Dini Metinlerin Yorumuna Toplum Bilim Açısından Yaklaşım", *İslâm ve Yorum Sempozyumu Fikret Karaman* (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 141.

Орто кылымда учурдагы технологиянын негизин улуу мусулман аалымдары түзүп кеткен. Медицинанын атасы Ибн Сина (ө. 428/1037), химиянын куруучусу Жабир бин Хаййан (729-815), улуу саякатчы жабр илиминин куруучусу Харазмий (780-850) жана башка илимдерде Фараби (ө. 339/950), Бируний (ө. 453/1061), Омар Хаййам (ө. 526/1132) сымал так билимдерди негиздеген аалымдарды атоого болот. Бул аалымдар эң белгилүүлөрү. Булардын катарында башка түрдүү тармактарда улуу аалымдар өсүп чыккан. Алардын калтырган мурасын өнүктүрүп, жаңы нерселерди кошо алган жокпуз. Анткени Куранда айтылгандарды жакшы түшүнбөй, өзүбүзгө ыңгайлаштырып, жоромолдоп аны коомго түшүндүрүүгө аракеттендик. Азыркы учурда да бул көрүнүш дагы да өзүнүн залаксын тийгизип келет.

Чындыгында аны түшүнүүдө кайчы пикирлердин жаралышы, жоромолдордун түрдүүлүгү, объективдүү анализдердин ордуна субъективдүү көз-караштардын сунулушу жана методикалык катаачылыктардын болушу коомдо диний түшүнүктүн орнобой жатышына залакасын тийгизген. Мезгилдин өзгөрүшү менен жашоодо жаңы шарттардын жаралышы, бул өзгөрүү Курандагы кээ бир аяттардын түрдүүчө жоромолдонушуна себеп болду. Ошондой эле акыркы убакта дүйнөдөгү өзгөрүүнүн ылдамдыгынын тездешти кээ бир диний проблемалардын барган сайын чечилбес проблемага айыланышына жана бул маселелердин өз убагында чечилбей же жоромолдонбостон калышы убакыттын өтүшү менен эч өзгөргүс өкүм катары каралышына да өбөлгө түзөт деп айтууга болот.

Канткенде Аллахтын сөзүн туура түшүнүүгө жана аңдоого болот. Биз аңдаган түшүнүктөбү же башка маанидеби? Дегеле өзү ислам дининин негизги окуусу Куранды так түшүнө билүү кантип ишке ашырылат? деген суроонун тегерегинде ой-жүгүрткөнүбүздө азыркы мезгилде Куранды канчалык түшүнгөнүбүз жана түшүнгөнгө аракеттенгенибиз байкалат.

Жашоонун маңызына маңыз кошкон тексттин (Курандын) ичинде камтылган Кудайдын акылман кайрылуусун аңдап билүү үчүн ар бир мусулман аны изилдеп анализдөөгө тийиш. Албетте оозеки айтылып келген сөздүн китеп түрүнө айланышы анын эски табиятын жоготушуна себеп болду. Оозеки түрүндөгү сөздүн кагаз бетине түшүрүлүшү анын мурдагы касиетинен ажыратты. Башкача айтканда оозеки түрүндөгү сөздүн кагаз бетине түшүрүлүшү убакыт, жер, айтылган сөздүн ээси жана кайрылган адам сыяктуу маселелерден таптакыр узакташкан башка формага айланды. Ушул себептен кагаз бетине түшүрүлгөн текстти жоромолдоо, аны мурдагылардан калган көз-караштардын, риваяттардын негизинде түшүнүүгө болот. Анын алгачкы абалына кайтуу кыйындыкты жаратаары анык. Китеп абалына келтирилген Куранды түшүнүү мындан соң жоромол кылынган түшүндүрмөлөрдүн, риваяттардын жана ой-пикирлердин негизинде жүргүзүлөт. Вахий келген мезгилге, окуяларга күбө болгон Аз. Пайгамбарыбыздан жана анын тегерегиндеги сахабалардан келген туура маалыматтардан гана үйрөнүүгө болот. Туура маалыматтарды булардан башка эч бир булактан табылбайт. Куранды туура түшүнүү үчүн сахабалар тарабынан айтылган сөздөр, алардын көз-караштары, жүрүм-турумдары жана мамилелери жөнүндөгү жоромолдордун топтолушу жана классификациаланышы керек.¹⁵ Анткени бул жоромолдор Курандын түпкү маанисин түшүнүүдө эң негизги жолдордон бири. Мунун эң негизги предметтеринен бири да хадис. Бирок ал Куран сыяктуу сакталып, кийинки муунга өзүндөй сакталып калтырылбагандыгында жатат. Аз. Пайгамбарыбыздын оозунан бул түрдө чыгып чыкпаганы анык эмес, ал айткандай бул түрдөгү хадистер күмөн жаратып келет. Бул дагы көптөгөн проблемаларды жаратат.

Адам баласынын жашоосундагы дагы бир негизги нерселерден бири дин жеке адамдын күндөлүк жашоосундагы маселелердин чечилишинде таасирдүү рол алышы

¹⁵ Mehmet Paçacı, *Kur'an Vahyi*, 316.

керек деп каралат. Чындыгында ошондойбу? Жок. Дин, адамдын жашоосундагы ар бир нерсеге кийлигишпейт, бир гана жашоонун өзөгүн түзгөн элементтерди гана негиз алат.

Аллахтын сөзүн түшүнүү үчүн жүргүзүлгөн иш аракеттердин жемиштүү болбошу адамдын буга кайдыгер карашына таяндырсак болот. Анткени "оку" буйругу жөнүндө ой толгогонубузда бул сөздүн терең мааниге ээ экенин жана барак бетине түшүрүлгөн сөздөр курамынын камтыган маанисин түшүнүп жана аны жашоодо амалга төгүү дегендикти билдиргенин көрүүгө болот. А бирок биз мунун маанисин түшүнүп окууга багытталбаган таризде окуу менен чектейбиз. Арап тамгаларын үйрөнүп, маанисин түшүбөстөн окуу менен сооп табуу деген ойдо болуу же болбосом шыпаа табуу сымал ойлогорго көмүлүү ыйык Курандын ички маанисине карама каршы келүү дегендикти түшүндүрөт. Муну менен катар Курандын түшүү себебине, максатына көңүл бурбай, аны шыпаа берүүчү текст катары көрүү же өлгөн адамдардын рухуна арнап окуу менен тим болуу да Курандын ички маанисине карама каршы келет деп айтууга болот. Кыскасын айтканда мусулман коомдо өлгөндөрдүн рухуна багыштап, оорулардын айыктыруучу, сырткы жаман нерселерден коргоочу сөз катары эсептеп жана маанисин түшүнүүгө багытталбаган таризде окуу негиз алынган.

"Адамбаласы билбеген нерсенин душманы" деген арап макалы бар. Бул макал Куранды түшүнүүдө далил катары кабыл алынбайт. Ошентсе да азыркы күндөгү Ислам дүйнөсүнүн сүрөттөп тургандай сезилет. Себеби Курандын тафсири боюнча көптөгөн магистирдик, доктордук диссертациялар жазылды. Ошондой эле дүйнөлүк масштабда Куранды көркөм окуу боюнча конкурстар уюштурулуп келет. Муну менен катар Куран боюнча түрдүү изилдөөлөр жүргүзүлүп, диний темаларда коомго түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп жатат. Бирок булардын баары Ислам дүйнөсүндө болуп жаткан кан төгүүлөрдү алдын алган жок, бири- бирин зулумдук менен өлтүргөн мусулмандарга тоскоол болбоду. Курандагы кээ бир темалардан сөз кылган илим адамдардын айткандарын түшүнүп түшүнбөй, жээрип сыналды. Батыштын жана чыгыштын жасап чыккан технологиясынын кыпындай нерсесин өндүрө албаган Ислам дүйнөсүн азыркы абалы жан кейитээри анык.

Куран бардык дартка шыпаа эмеспи? Куран ды түшүнүүдө алып барылган аракеттерде кандайдыр бир катаачылык жокпу? Эмне үчүн Ыйык Кураныбыз мусулман коомчулугунун өсүп-өнүгүшүнө эч кандай пайда бербеди? Бул маселе кеңири жана терең түшүнүүнү талап кылат. Ар бир мусулманга катанын кайсыл жерде болуп жатканын түшүнүүнүн убагы келди.

Учурда Ислам дүйнөсүндөгү бул көрүнүш дүйнөнү багынтып турган өлкөлөрдүн пайдасына гана жарап жатканы айкын. Аз. Пайгамбарыбыз жашап өткөн Курандагы жашоо образын, Кудайдын элчиси жашагандай, түшүнгөндөй түшүнө алдыкпы, ал тургай Курандын ар бир аяты айтайын дегени эмне? Эмне үчүн Аллах мага бул аятты түшүрдү? деген суроону өзүбүзгө бербей келишибиз негизги себеп эмеспи? Тескерисинче Ислам дүйнөсү Куранда, хадисте айтылгандар бир четте калып кайдан келгени билинбеген риваяттарга, икаяларга, жомокторго, сөздөргө таянып жашап калды. Илгерки мусулман аалымдардын жоромолдору, пикирлери калып, бир аалымдын субъективдүү көз - карашына таянып, башка аалымдардын көз караштарына көңүл бурулбастан бир тараптуу маселеге кароо коомчулукту туңгуюкка түртөрү көрүнүп турат.

Корутунду

Куранды туура түшүнүүгө багытталган тарыхтагы иш-аракеттер кээ бир доорлордо өз максатына жеткени маалым. Бул маалыматтар мында кийин да ошондой ийгиликтерге жетүүгө болорун бизге айгинелеп турат. Демек Куранды жана аны түшүнүү максатында жазылган бардык тексттерди негиз алып, жаңы методдор менен текстти азыркы мезгил менен тарыхты бири-бирине жуурулуштуруунун негизинде орундалат. Муну менен катар учурга жооп берген сунуштардын жаралышы Куранды туура

түшүнүүгө мүмкүндүк жаратат. Куран түшкөн алгачкы адамдардын вахий (аян) менен мамилесин, дүйнө танымын, аң-сезимин таануу жана алардын тажрыйбаларынын негизинде мезгилдин талабына жараша жаңыдан Куранды жоромолдоо керек. Бул коомдун интелегенциясынын же Куран илимдери тармагында өсүп жетилген илимдүү инсандардын негизинде ишке ашат. Куранды туура түшүнүүгө жалгыз биздин коомчулугубуз эле эмес, буга бүткүл адамзат муктаж. Анын туура түшүнүү азыркы күндөгү глобалдуу проблемалардын чечилишинде да чоң салымы болот деген ойдомун.

Адабияттар

- Albayrak, Halis, *Tarihin İçinden Kur'an'ı Algılamak*, İstanbul: Şûle Yayınları, 2011). 16,58.
Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 2009), 125.
Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, (İzmir: Işık Yayınları, 5. Baskı, 2008), 31.
Paçacı, Mehmet, *Kur'an Vahyi*, (İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2017), 314, 316, 320.
Ricoeur, Paul, *Hermeneutics and the Human Sciences*, Ed. John B. Thomson, (Cambridge University Press, New York: 1998), 98.
Sinanoğlu, A. Faruk, "Dini Metinlerin Yorumuna Toplum Bilim Açısından Yaklaşım", İslâm ve Yorum Sempozyumu Fikret Karaman (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 141.
Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumu'l-Kur'an*, thk.: Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 1/41-44.
Zekeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumu'l-Kur'an*, (Kahire: Daru't-Turas, 2008), 1/11-12.
Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumu'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1995), 31.

Covid-19 Sürecinde Sosyal ve Dini Hayatta Değişimin Beraberinde Getirdiği Riskler ve Fırsatlar Üzerine Bazı Değerlendirmeler

İhsan ÇAPCIOĞLU¹ ve Niyazi AKYÜZ²

Öz

2019 yılının sonbahar aylarında Çin'de ortaya çıkan ve 'Covid-19' olarak isimlendirilen yeni tip bir koronavirüs, kısa süre içinde tüm dünyaya yayılarak bireysel ve toplumsal hayatı esir almıştır. Küreselleşme sürecinde dünyanın kitle iletişim araçlarıyla büyük ölçüde birbirine bağlanarak haberleşme odaklı bir "ağ toplumu"nun oluşması, çeşitli ülkelerdeki salgın haberlerinin kısa sürede gezegenimizi dolaşmasına imkân sağlamıştır. Yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiğine ve milyonlarcasının yaşama tutunmak için mücadele ettiğine ilişkin bu haberlerle birlikte sevimli "mavi gezegenimiz" adeta kara kıtalardan oluşan küresel bir hastaneye dönüşmüştür. Birbiri ardı sıra ilan edilen sokağa çıkma yasakları, karantina ve izolasyon tedbirleri ile birlikte insanlar kendilerini küresel bir hapishanenin demir parmaklıkları arasında hasta, mutsuz, umutsuz ve yalnız hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte, aynı mekânı paylaşan insanlar arasına bile zorunlu "mesafe"ler girmiştir. İnsanlar en yakınında yer alan kişilerle bile fiziksel temasta bulunmaya çekinmiş; anne-babalar çocuklarına, aile büyükleri birbirlerine, dede-neneler torunlarına sarılmaya cesaret edememiş ve birbirlerine duygularını beden diliyle aktarmaya hasret kalmıştır. Komşu, akraba, arkadaş ve akranlar arası görüşmelere, aileler arası ziyaretleşmelere zorunlu olarak ara verilmiştir. Bu makalede, Covid-19 pandemisi döneminde sosyal ve dini hayatın olağan zamanlardakinden farklı işleyişi, yakın ve uzak çevre ile ilişkilerdeki değişimler örnekliğinde ortaya çıkardığı riskler ve muhtemel fırsatlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Covid-19 Pandemisi, Sosyal Değişim, Sosyal Hayat, Sosyal İlişkiler, Dini Hayat.

Some Evaluations on the Risks and Opportunities Brought by the Change in Social and Religious Life during the Covid-19 Process

Abstract

A new type of coronavirus, named 'Covid-19', which emerged in China in the autumn months of 2019, spread all over the world in a short time and took individual and social life hostage. In the process of globalization, the world has been largely connected to each other through mass media and the formation of a communication-oriented "network society" has enabled news of epidemics in various countries to travel around our planet in a short time. With this news that hundreds of thousands of people have lost their lives and millions are struggling to hold on to life, our lovely "blue planet" has turned into a global hospital consisting of dark continents. With the curfews, quarantine and isolation measures declared one after another, people began to feel sick, unhappy, hopeless and lonely between the iron bars of a global prison. In this process, mandatory "distances" have been introduced even between people who share the same space. People were afraid to make physical contact even with the people closest to them; Parents did not dare to hug their children, elders did not dare to hug each other, grandparents did not dare to hug their grandchildren, and they longed to convey their feelings to each other through body language. Meetings between neighbors, relatives, friends and peers, and visits between families have been compulsorily suspended. In this article, the different functioning of social and religious life during the Covid-19 pandemic period compared to normal times is discussed within the framework of the risks and possible opportunities it poses, such as changes in relations with the near and distant environment.

Key words: Covid-19 Pandemic, Social Change, Social Life, Social Relations, Religious Life.

¹ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı, ihsancapcioglu@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4796-5232

² Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, niyaziakyuz06@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8806-0849

Giriş

Dünya tarihinde hem toplumların, hem de bütün insanlığın hayatını derinden etkileyen, ekonomik, siyasi ve sosyokültürel düzenlerini altüst eden büyük depremler, kuraklıklar ve seller gibi doğal afetlerin örneklerine sıkça rastlanmıştır. Bu afetlerin, bireylerin ve toplumların hayatında yıkıcı sonuçları olmuştur (Çapcıoğlu, Kaya, 2021, s. 9). Bu sonuçların ortaya çıkışında, insanın bireysel sorumluluğundan söz edilmekle birlikte, faturayı bütünüyle ona çıkarmak doğru bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte, bireylerin yanı sıra, çeşitli toplulukların ve siyasi liderlerin sorumlu olduğu savaşların da büyük toplumsal, biyolojik ve ekonomik çöküşlere neden olduğu bilinmektedir. Tarihi bilgilerimiz, salgın hastalıkların da insanlığın başına büyük belalar açtığına ve milyonlarca insanın hayatına mal olduğuna işaret etmektedir. Söz gelimi, geride bıraktığımız yüzyılın başlarında İspanya’da yaşanan salgının yıkıcı etkilere, insani ve toplumsal krizlere neden olduğu görülmektedir. Dünya tarihinin kaydettiği iki büyük savaşın ve salgın hastalıkların insanlık üzerinde yarattığı büyük tahribatları düşündüğümüzde, bu olayları “toplumsal afetler” başlığı altında kavramsallaştırabiliriz (Çapcıoğlu, Kaya, 2021, s. 11). Bu afetlerden bazılarının etkileri, belirli toplumların hayatıyla sınırlıyken, bazılarının tüm dünyayı çepeçevre saran küresel ölçekte yıkıcı sonuçlara yol açtığı anlaşılmaktadır.

2019 yılının sonbahar aylarında Çin’de ortaya çıkan ve ‘Covid-19’ olarak isimlendirilen yeni tip bir koronavirüs, kısa süre içinde tüm dünyaya yayılarak bireysel ve toplumsal hayatı esir almıştır. Küreselleşme sürecinde dünyanın kitle iletişim araçlarıyla büyük ölçüde birbirine bağlanarak haberleşme odaklı bir “ağ toplumu”nun oluşması, çeşitli ülkelerdeki salgın haberlerinin kısa sürede gezegenimizi dolaşmasına imkân sağlamıştır. Yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiğine ve milyonlarcasının yaşama tutunmak için mücadele ettiğine ilişkin bu haberlerle birlikte sevimli “mavi gezegenimiz” adeta kara kıtalardan oluşan küresel bir hastaneye dönüşmüştür. Birbiri ardı sıra ilan edilen sokağa çıkma yasakları, karantina ve izolasyon tedbirleri ile birlikte insanlar kendilerini küresel bir hapishanenin demir parmaklıkları arasında hasta, mutsuz, umutsuz ve yalnız hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte, aynı mekân paylaşan insanlar arasına bile zorunlu “mesafe”ler girmiştir. İnsanlar en yakınında yer alan kişilerle bile fiziksel temasta bulunmaya çekinmiş; anne-babalar çocuklarına, aile büyükleri birbirlerine, dede-neneler torunlarına sarılmaya cesaret edememiş ve birbirlerine duygularını beden diliyle aktarmaya hasret kalmıştır. Komşu, akraba, arkadaş ve akranlar arası görüşmelere, aileler arası ziyaretleşmelere zorunlu olarak ara verilmiştir (Çapcıoğlu, 2021, s. 119-120). Bu makalede, Covid-19 pandemisi döneminde sosyal ve dini hayatın olağan zamanlardakinden farklı işleyişi, yakın ve uzak çevre ile ilişkilerdeki değişimler örneğinde ortaya çıkardığı riskler ve muhtemel fırsatlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Covid-19 Sürecinde Yükselen Risk Algısı ve Din

Covid-19 salgını sürecindeki kısıtlamalardan hem dünya düzeninin, hem de toplumların kendi düzeni ve işleyişinin olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Bu olumsuzluklardan en fazla etkilenenlerin sosyoekonomik açıdan gelir düzeyi düşük ülkelerde yaşadığında kuşku yoktur. Bununla birlikte ister geri kalmış, ister gelişmekte olan ve isterse gelişmiş kategorisinde yer alsın bütün ülkeler, bu süreçte tanımadıkları yeni bir “düşman”la mücadele etmek durumunda kalmış ve küresel ölçekte yıkıcı etkileri görülen bu yeni düşmanı tanıyıp yönetmeye çalışmışlardır. Ülkeler, bir taraftan ne kadar süreceği kestirilemeyen bu süreçle başa çıkmaya yönelik kısıtlamalar getirirken, diğer taraftan bu kısıtlamalardan bireysel yaşam alanları ve özgürlükler de nasibini almıştır.

Dünyamız 20. yüzyılın başlarındaki büyük ekonomik buhrandan sonra 21. yüzyılın başlarında da büyük yıkıma yol açan küresel bir sağlık kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Esasen Covid-19 pandemisi, sadece çok sayıda can kaybına yol açan bir sağlık sorunu olarak kalmamış, aynı zamanda virüsün yayılmasını önleyici kısıtlamalar nedeniyle ekonomileri de durma noktasına getirmiştir. Çeşitli ülkeler ekonomik gücüne, toplumsal gelişmişlik düzeyine göre sosyoekonomik hayatı yeniden düzenlemek için tedbirler almak ve yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Elbette bu tedbirlerin amacı, söz konusu büyük salgının yol açtığı insani kayıpları ve bunun yol açması muhtemel ekonomik tahribatı azaltmaktır. Bununla birlikte

lkeler, insani ve ekonomik kayıpları asgari düzeyde tutabilmek için bir denge arayışında olmuş ve bu süreci olabildiğince iyi yöneterek kayıplarını en aza indirebilmek için büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu kapsamda gündelik hayatın işleyişini domine eden restoran ve kafeler kapatılmış, makinalar durmuş, fabrikalar üretim yapamaz hale gelmiş, okullar kapanmış, çok sayıda insanın birlikte katıldığı toplantı ve organizasyonlar iptal edilmiş, devlet memurları evden çalışmaya başlamış, insanlar sadece zorunlu ihtiyaçları için sokağā çıkacak hale gelmiş ve nihayet 65 yaş üstü ile 18 yaş altı bireyler evlerine hapsolmuştur.

Covid-19 süreci bireylerin yakın ve uzak çevrelerindeki diğer insanlarla ilişkilerine önemli ölçüde kısıtlamalar getirirken, özellikle karantina ve izolasyon uygulamalarıyla birlikte, kamu ve özel sektör çalışanlarının evde kalış sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Zamanının önemli bir kısmını evde geçirmeye başlayan bu insanlar, evi adeta yeniden keşfetmeye başlamıştır. Nitekim sokağā çıkma yasağının ilan edildiğı dönemde sosyal medya hesaplarından eşiyile ve çocuklarıyla birlikte vakit geçirmenin, ailece ekmek yapımı gibi çeşitli ev içi pratiklerin ve oynadıkları oyunların heyecanını paylaşan kişilerin sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Pandemi sürecinde evde kalmanın çekirdek aile üyeleri arası paylaşım ve yardımlaşma kültürünü yeniden canlandırdığı görülmüştür. Ancak evde kalan sürenin uzamasıyla birlikte aile içi çatışmalara ilişkin haberler de medyada yer bulmaya başlamıştır. Söz gelimi çeşitli bahanelerle eşine şiddet uygulayan, çocuklarıyla, akraba ve komşularıyla gerilimli ilişkiler yaşayan kişilere ilişkin örneklere kitle iletişim araçlarında ve sosyal medyada sıklıkla rastlanmıştır.

Pandeminin yakın çevre ilişkilerine etkisi çekirdek aileler ile sınırlı değildir. Geniş ailede çocukları ve torunlarıyla birlikte ya da yalnız yaşayan 65 yaş üstü bireylerin durumu da bu süreçte üzerinde en çok konuşulan başlıklar arasında yer almıştır. Bu yaş grubuna yönelik gerek dünyada gerekse ülkemizde çeşitli tedbirlerin alındığı, bu kapsamda sokağā çıkma yasağı ve kısıtlaması başta olmak üzere halk sağlığını koruyucu önlemlere başvurulduğı görülmüştür. Çocuklarla birlikte salgının en çok etkilediğı kesimi oluşturan yaşlıların maruz kaldığı bu izolasyon süreci, onların sosyalleşme pratiklerini minimize eden etkilere yol açmıştır. Böylece eşiyile ya da yalnız yaşayan yaşlıların sosyal hareketlilikleri ev içi ile sınırlı hale gelmiştir.

Pew Araştırma Merkezi'nin 13-19 Temmuz 2020 tarihleri arasında 10,211 kişi üzerinde gerçekleştirdiğı bir araştırmada, katılımcılara "koronavirüs salgınıyla başa çıkmada yardımcı olması için aşağıdakilerden her birini hangi sıklıkla yaparsınız?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya Amerikalıların verdiğı cevaplar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Koronavirüs salgınıyla başa çıkmada yardımcı olması için aşağıdakilerden her birini hangi sıklıkla yaparsınız?

Ne sıklıkla yaparsınız?	Her Gün	Her Hafta	Her Ay	Ayda Birden Az	Hiç
Dua	43	12	4	9	31
Dini metin okuma	17	12	5	13	52
Telefon veya video ile akraba ya da arkadaşlarla görüşme	34	36	10	8	12
Televizyon ya da film izleme	73	16	3	3	5

Tablo 1'de görüldüğü gibi Covid-19 salgınıyla başa çıkma konusunda Amerikalıların yaklaşık % 70'i duanın gücüne inanmaktadır. Amerikalılar arasında her gün dua ettiğini belirtenlerin oranı % 43, her hafta dua edenlerin oranı % 12, her ay dua edenlerinki % 4 ve ayda birden az dua ettiğini söyleyenlerin oranı % 9'dur. Amerikalıların % 31'i ise hiç dua etmediğini ifade etmiştir. Amerikalıların yaklaşık yarısı ayda bir kereden az olmayacak şekilde dini metin okumaları yapmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların geleneksel ve yeni medya araçlarını kullanım sıklığı oldukça yüksektir. Amerikalıların % 90'a yakını telefon ya da video konferans

yoluyla akraba ve arkadaşlarıyla periyodik olarak görüşmektedir. Katılımcıların medya içeriklerini kullanımı yakın ve uzak çevredeki kişilerle yapılan görüşmelerle sınırlı değildir. Pandemi döneminde evde kalan sürenin uzamasıyla birlikte serbest zamanlarını televizyon ya da film izleyerek geçirdiğini söyleyenleri oranı % 95'tir. Bu katılımcıların yaklaşık 3/4'ü (% 73) "her gün" seçeneğini tercih ederek ekran karşısında geçirdiği sürenin oldukça yüksek olduğunu belirtmiştir (Çapcıoğlu, 2021: 124).

Deprem, sel, yangın, salgın hastalık gibi afet dönemlerinde dini inançları güvenli bir sığınak olarak görme eğiliminin arttığı bilinmektedir. Bu çerçevede, özellikle duanın olağanüstü zamanların ürettiği yıpratıcı etkilerle bozulan ruh sağlığını onarıcı bir güce sahip olduğu, konuyla ilgili araştırmalardan elde edilen çeşitli verilerle desteklenmektedir (Kula, 2002; Koç, 2005; Argyle, 2006; Yapıcı 2007). Afetlerin yol açtığı krizlerle başa çıkma konusunda beşeri çabaların beklentileri karşılamakta zorlandığı zamanlarda duanın yanı sıra, ibadetlerin ve özellikle toplu ibadetlerin manevi enerjiyi yükseltici sonuçları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı araştırma kapsamında sorulan "geçtiğimiz ayda kilise, sinagog, mescit veya diğer ibadet mekânlarına katılım sağladınız mı?" başlıklı soruya, katılımcıların sadece % 12'si "evet" yanıtı vermiştir. Bu sonucun ortaya çıkışında, pandeminin etkilerinin güçlü bir şekilde hissedilmeye devam ettiği günlerde insanların topluca bir arada bulunulan mekânlardan uzak durmaya yönelik ikazlara uyma eğilimlerinin etkili olduğu aşikârdır. Benzer bir soruya verilen yanıtlar da bunu desteklemektedir. Bu kapsamda, "geçtiğimiz ay dini hizmetleri televizyondan ya da çevirim içi izlediniz mi?" sorusuna katılımcıların verdiği "evet" yanıtının, yüz yüze katılımın yaklaşık üç katı (% 33) olduğu görülmektedir.

Amerikalı katılımcılara bir önceki ay televizyonda veya çevirim içi izledikleri dini hizmetleri ne kadar tatminkâr buldukları da sorulmuştur. Katılımcıların % 54'ü çevrimiçi din hizmetlerinden memnun olduğunu ifade etmiştir. Bu hizmetleri tatminkâr bulanların oranı ise % 37'dir. Katılımcıların çok azı (% 9) bu tür hizmetleri tatmin edici bulmadığını belirtmiştir. Geçen ay din hizmetlerine çevrimiçi katılım sağlayan 3,740 kişilik bu gruba, dini hizmetleri televizyon veya çevirim içi izlemeye ne zaman başladıkları sorusuna, % 46'sı koronavirüs salgınından önce yanıtı vermiştir. Katılımcıların yarısından fazlası ise, koronavirüs salgını sürecinde çevrimiçi din hizmetleriyle tanıştığını belirtmiştir. Bu sonuç, Amerikalılar arasında çevrimiçi dini ibadetlere katılımın pandemi döneminde artış gösterdiğine ilişkin verileri desteklemektedir.

Sosyal ve Dini Hayatta Riskleri Fırsata Dönüştürmenin İmkânı

Küresel salgının ortaya çıkışından itibaren sayısı her geçen gün katlanarak artan yeni vakalar ve can kayıplarının etkisiyle insanlar, kitle iletişim araçlarından ve sosyal medyadan yayılan haberlere dikkat kesilmiş ve böylece tüm dünya adeta bir korku tüneline girmiştir. Farklı iletişim kanallarından yayılan, bazıları birbirini tekrarlayan haberlerin, bireylerin ruh ve beden sağlığı üzerinde yarattığı tahribat, virüsün insan hayatına mal olan tahribatıyla yarışır hale gelmiştir. Covid-19'un saldırdığı bu korku, küresel çapta endişeli insan manzaralarının görünürlüğünü artırmıştır. Bununla birlikte salgının küresel ölçekteki söz konusu yüksek riskli sonuçlarının yanında imkân ya da fırsat olarak değerlendirilebilecek yönlerinin de olduğu söylenebilir.

Her şeyden önce iletişim imkânlarının ve kanallarının çeşitlenip arttığı, bilimsel bilginin üretimi ile bilimsel verilere ulaşımın hızlı ve kolay hale geldiği günümüz teknolojik gelişmeleri çerçevesinde, özellikle ülkemizde tıp biliminin ulaştığı seviyenin azımsanmayacak ölçüde yüksek olduğu anlaşılmıştır. Nitekim salgın sürecinde bilime ve bilim insanlarının değerlendirmelerine fazlasıyla itibar edildiği gözlenmiştir. Her ne kadar bu süreçte insanlar, tıp uzmanlarının bilimsel değerlendirmelerine odaklansa da, bu değerlendirmelere gösterilen ilginin zihinsel kodlarımızda uzun vadeye yayılan olumlu etkilerinin yerleşme ihtimali olduğunu söyleyebiliriz. Gerek tıp uzmanlarının gerekse sağlık çalışanlarının ülkemizdeki saygınlığı ile ilgili her hangi bir kuşku bulunmamakla birlikte hem doktorlar hem de sağlık çalışanlarıyla ilgili olumsuz gözlem ve düşüncelerin varlığı bilinmektedir. Söz konusu düşüncelerin hastalıkların teşhis ve tedavi sürecinde, sağlık çalışanlarının ihmal ve kusurlarına yönelik iddialar ile birlikte gündeme geldiği görülmektedir. Her ne kadar bu iddialar genel kabullere dayanmasa da bazı toplum kesimlerinin

bu olumsuzlukları genelleştirme eğiliminde olduğu bilinmektedir. Salgının kontrol altına alınması amacıyla devlet kurumlarının aldığı tedbirlerin uygulanmasına yönelik bilinçlendirme kampanyalarının ve yaptırımların da etkisiyle sağlık çalışanlarına uygulanan kurumsal disiplinin beraberinde getirdiği sektör lehine sonuçlardan söz edilmelidir. Bu kapsamda sağlık sektörü çalışanlarının günlerce, hatta aylarca evlerine uğrayamamaları gibi fedakârlıklarının ve başkalarının canını kurtarabilmek için kendi canlarını tehlikeye atmalarının sıkça vurgulanmasının toplumsal statülerinin yükselmesine katkıda bulunduğu gözlenmiştir.

Covid-19 salgınıyla mücadele sürecinde, iyi yönetildiğinde olumlu sonuçlar alınabilecek alanlardan biri de aile üyeleri arasındaki ilişkilerdir. Toplumsal olarak iyi örgütlenmiş bir insan profiline sahip olmadığımız, sosyal bilimlerle meşgul olanlarca dile getirilen hususlar arasındadır. Bu durumun çeşitli sebeplerinden söz edilebilir. Ancak pandemi sürecinde söz konusu sebeplerin ortaya çıkardığı sonucun, biraz iyi niyetli gayretlerle olumlu yöne doğru çevrilebileceği anlaşılmıştır. Koronavirüsle mücadele sürecinde zorunlu olarak birçok kişinin evlere kapandığı günlerde, çeşitli sebeplerle bozulan aile içi iletişimin, aile üyelerinin yeniden sosyalleşmesi için önemli fırsatlar sunduğu gözlemlenmiştir. Pandemi öncesinde bozulan ya da en azından örselenen aile içi iletişim, bu dönemde tamir edilme imkânı bulmuştur. Öyle ki uzun süre geçirilen ev içi zamanın, birlikte gerçekleştirilen işlerin ve ulaşılan ortak sonuçların etkisiyle aile büyükleri, çocuklarının bazı özelliklerini daha yakından gözleme ya da ilk defa fark etme fırsatı yakalamıştır. Diğer taraftan çocuklar, ebeveynleriyle bozulan ilişkileri nedeniyle oluşan önyargılı veya negatif tutumlarını gözden geçirme, onları yeniden değerlendirme ve tanıma imkânı elde etmiştir. Böylece ebeveynleriyle veya kardeşleriyle daha fazla vakit geçirip sosyalleşme ihtiyacında olan çocukların bu ihtiyacının karşılanmasına yönelik nitelikli zamanlar ve önemli fırsatlar oluşturulabilmiştir.

Koronavirüsle mücadele sürecinde olumlu sonuçlar alabileceğimiz alanlardan biri de, yaşlılarımızla ilişkilerimiz olmuştur. Esasen yaşlılarımız, her ne kadar bu süreçte evde yaşamaya mahkûm edilse de, süreci ve ortaya çıkması muhtemel olumsuz sonuçlarını birlikte değerlendirdiğimizde, bu uygulamanın onların sağlığını korumaya matuf olduğu aşikârdır. Yaşlılarımızı salgından uzak tutarak sağlıklarını koruma hususuna farklı toplum kesimlerince daha fazla özen gösterilmesinin, sorunlarına duyarsız kalarak çeşitli sebeplerle ihmal ettiğimiz bu insanları toplum olarak daha fazla hatırlamaya ve onlara daha fazla değer vermeye katkıda bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar bu dönemde yaş ayrımcılığı olarak değerlendirilebilecek haberler kamuoyunun gündemine gelse de, toplumun genel refleksinin ve eğiliminin yaşlıları koruma yönünde şekillendiği gözlenmiştir.

Salgınla mücadele sürecinde örgün eğitimin ve özellikle sınavların yüz yüze yapılamadığı için çevrimiçi ortamlara taşındığı herkesin malumudur. Ancak bu süreçte çevrimiçi sınavların yeterince güvenli ve seçici olmadığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan Türkiye genelinde yüz yüze yapılan bazı sınavlarda sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir. Adayların sınav heyecanı nedeniyle fiziksel mesafe kurallarına uyulmasında yaşanması muhtemel olumsuzluklar düşünülerek alınan bu karar, sınav süresi ve geliş gidiş saatlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu durum, bir taraftan toplum olarak çocuklarımıza ve gençlerimize ne kadar önem verdiğimizizin göstergesi olurken, diğer taraftan çocuklarına gereken önemi verme konusunda ihmali olan ebeveynlere sergilemeleri beklenen hedef davranış konusunda yol gösterici bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Salgınla mücadele sürecinde olumlu değerlendirilebilecek bir başka alan ise, kurumsal işlemlerde dijitalleşme sürecinin hızlanmasıdır. Bu kapsamda olmak üzere gerek kamu kurumları gerekse özel şirketler ve bankalar aracılığıyla gerçekleştirilen işlemlerde önemli kolaylıklar sağlanmış; birçok işlemin dijital ortamda yapılması mümkün hale getirilmiştir.

Koronavirüsle mücadele sürecinde dini hayatımızda ve din algımızda da olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. Her şeyden önce bu süreçte dinimizin temizliğe verdiği önemin, gerek bireysel gerek ulusal gerekse de uluslararası boyutta ne tür faydalara yönelik olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Birey ve toplum sağlığı açısından temizliğin önemine yönelik dini referanslar yüzyıllardır vurgulanmasına rağmen, konuya gereken özenin gösterilmediği

bilinmekteydi. Ancak bu süreçte dünyamız, temizliğin insan sağlığı açısından sahip olduğu yaşamsal öneme tecrübe yoluyla ikna olmuştur. Hz. Muhammed'in salgın hastalıkların görüldüğü yerlerden uzak durulması ile ilgili hadisine sıkça atıfta bulunulması, İslam'ın salgın hastalıklara yönelik yaklaşımının ne kadar gerçekçi olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca doğal afetleri dinden uzaklaşmanın bir sonucu olarak gören toplum kesimlerinin, bütün dünyayı tehdit eden ve her inançtan insanların ölümüne neden olan bu salgın karşısında daha gerçekçi değerlendirmeler yaptıkları görülmüştür.

Sonuç

Covid-19 sürecinde dünya çapında risk algısı yükselirken güven algısının düşüş eğilimi sergilediği görülmüştür. Salgının ortaya çıkardığı küresel şaşkınlık ve şokun etkisiyle gözlemlenen bu manzara, zamanla yerini toplumsal hayatta kademeli bir normalleşmeye bırakmıştır. Dini hayatın da benzer manzaralara sahne olduğu ancak bireysel ve toplumsal hayatı domine eden atmosferin baskın rengine bağlı olarak zamanla farklı manzaraların da ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim dini tercihlerini umutla yönetmeyi başarabilen bireylerin çoğunlukta olduğu ortamların, sürecin geleceğine ilişkin güvene dayalı hayat endeksinin yükselmesine katkıda bulunduğu; aksi söz konusu olduğunda ise risk endeksi yüksek bir manzarayla karşılaştığı gözlenmiştir. Bu durumun tek istisnasını, kriz dönemlerinde bireysel hayatlarının kontrolünü sosyal hayatın bunaltıcı atmosferinin dışında tutmayı başarabilen insanlar oluşturmuştur (Çapcıoğlu, 2020, s. 88). Esasen salgınlara her yönden hazırlıklı olmak için sağlık, eğitim, ekonomi, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere öncelikli alanlarda yapılan çalışmaların sürekli hale getirilmesi gerekmektedir. Güvenli gıda üretimi, su kaynaklarının korunması ve güvenli su temini, ekonomik kalkınma, geçim kaynaklarının çeşitlenmesi ve adil gelir dağılımı, ekosistemlerin bütünlüğü ve sağlık arasındaki karşılıklı ilişkiler, kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım ile sistemik, entegre sağlık politikaları ve stratejileri için uygun politikaların hazırlanıp uygulanmasına ihtiyaç vardır (Öztürk, 2020, s. 91). Sosyal politika yapımcıların ve uygulayıcıların, pandeminin sağlık ve ekonomi sektörünün yanında, sosyal hayatın diğer alanlarına etkilerini de dikkate alması elzemdir. Çünkü sosyal hayat sağlık, ekonomi, politika, aile, eğitim, boş zaman değerlendirme ve nihayet dini hayat alanlarıyla bir bütündür. Bu bütünün parçaları arasında etkileşimsel ilişkiler bulunduğu için parçalardan birinde yaşanan bir değişimin diğer parçalara da sirayet etmesi ve domino etkisiyle zamanla toplum geneline yayılması adeta mukadderdir. Salgın hastalık gibi küresel etkileri kolaylıkla gözlemlenen hadiselerde ise yayılım çok daha hızlı ve tahrip edici olmaktadır. Benzer hadiselere hazırlıksız yakalanmamak için zamanında etkin politikalar tasarlamak, gerekli önlemleri almak, yaşananlardan dersler çıkarmak, bilinçli bir yönetim stratejisi ile sürdürülebilir politikalar belirlemek ve böylece muhtemel riskleri fırsata çevirmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Argyle, Michael (2006). "İbadet ve Dua". (çev. Mustafa Koç). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (21), ss. 317-338.
- Çapcıoğlu, İhsan (2020). "Pandemi, Post-Pandemi ve Yeni Dindarlık Modelleri". *TRT Akademi Dergisi Covid-19 Özel Sayısı*. ss. 80-89.
- Çapcıoğlu, İhsan (2021). "Salgın Döneminde Ramazanla Hayat Bulmak". (ss. 117-131). *Şifa Ayı Ramazan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çapcıoğlu, İhsan ve Kaya, Emine (2021). *Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat Din Görevlileri Örneğinde Dini Hayata Genel Bir Bakış*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Koç, Mustafa (2005). "Ruh Sağlığı ile Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım". *EKEV Akademi Dergisi*. 9 (24), ss. 11-32.
- Kula, M. Naci (2002). "Deprem ve Dinî Başa Çıkma". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1, ss. 234-255.
- Öztürk, Recep (2020). "Yeni Normal Dönemde Salgın ile Mücadele Politikaları ve Hazırlık Çalışmaları". Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut (Ed.). *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği* (ss. 77-93). 1. Baskı. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık Tesisleri.
- Yapıcı, Asım (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.

Баалуулуктардын Философиялык Негиздери

Сайфулла БАЗАРКУЛОВ¹

Öz

Баалуулуктар-бул адам жашоосунун бардык аспектилерине таасир этүүчү жана башкаруучу баалуулуктар. Бул абал адамдын өмүр бою сакталып кала берет. Ал муну салттуу баалуулуктардын өзгөрүшү жана адамдын жеке жашоосундагы өзгөрүүлөр менен байланыштырды. Жеке баалуулуктар темасы агартуудан кийин күн тартибинде талкуулана баштады. Демек, баалуулуктардын булагы жана билими талкуулана баштады. Ушундан улам, адамдын баалуулуктарын адекваттуу түшүнүү маселеси келип чыгат. Бул макаланын максаты баалуулуктар жөнүндө маалыматты талдоо, алардын булагы, баалуулуктардын объективдүүлүгүн жана субъективдүүлүгүн талкуулоо. Баалуулуктардын теориялык негизин тактоо адамдын жашоосун жеңилдетүү жана баалуулуктардын кагылышуусун азайтуу үчүн маанилүү. Баалуулуктар жөнүндө маалымат макалада адабиятты издөө ыкмасына ылайык философиялык негиздер каралат.

Ачкыч сөздөр: аксиология, баалуулуктар, баалуулуктардын булагы, баалуулуктардын субъективдүүлүгү, баалуулуктардын объективдүүлүгү.

Philosophical Foundations of Values

Abstract

With the change in traditional values, changes also occur in people's individual lives. Therefore, the source and knowledge of values have begun to be discussed. Values are values that affect and direct all aspects of human life. This situation continues throughout human life. Therefore, there is a problem of understanding the values sufficiently by people. Clarifying the theoretical framework of values is important in terms of facilitating human life and reducing value conflict. Therefore, the aim of the article is to analyze the discussion of knowledge of values, their source, objectivity and subjectivity of values. In the article, information about values and their philosophical foundations are discussed in accordance with the literature review method. While values were traditionally considered to be religiously centered during the Middle Ages, discussions began when individual values began to emerge after the enlightenment. Positivism has a great impact on this. Therefore, from a philosophical perspective, the objectivity and subjectivity of values have come to the fore. Such discussions continue today.

Key words: Axiology, Values, Source of values, Subjectivity of values, Objectivity of values.

¹ ОшМУ АГИ Дин таануу жана жалпы билим берүү дисциплиналар кафедрасынын доценти, п.и.к., sbazarkulov@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3902-9938

Киришүү

Баалуулук – көп мааниге ээ болгон кеңири түшүнүк. Оң мааниде жакшы, терс мааниде жаман деп, колдонулган тармактарга карата түрдүү маанилерде колдонулуп келет. Кээде жакшы, ылайыктуу, көздөлгөн жана баалуу предметтерге (акча, кымбат буюм, атак, күч, ийгилик ж.б.) карата колдонулса, кээ бир учурда адамдарга нарктуу жана алар үчүн маанилүү деп эсептелген ишенимдерди өз ичине камтыйт. Баалуулук түшүнүгү кээде жакшы деп эсептелген конкреттүү иш-аракет үчүн, кээде жакшы жана кооз деп абстракттуу өзгөчөлүгүнө/касиет карата да колдонулат (Everett, 929, 36).

Баалуулук – бул инсандын максаттуу иш-аракетке, үлгүлүү жүрүм-турумга багыт алуусу, кызыгуусу, умтулуусу менен байланышкан руханий нормативдик категория. Баалуулуктар адам жашоосунда жана коомдо маанилүү орунда туруп, инсандын жалпы багытталуусун, көз караштарын, иш-аракетин, аныктайт. Баалуулук – бул инсандын жашоосу үчүн эң маанилүү деп эсептелген көрүнүштөр: маданий, табигый, коомдук, диний, тарыхый мүнөздөгү үлгүлүү жүрүм-турум жана салттык эрежелерде орун алат.

Негизинен алганда баалуулук категориясы илимий системанын бир канчалаган багыттарында ар түрдүү аспект менен изилденет. Баалуулук экономикадан философияга, социологиядан психологияга, саясат таануудан теологияга чейин көптөгөн илимдердин изилдөө предметтери болуп саналат. Ошондуктан баалуулук түшүнүгүнүн жалпыга текши бирдиктүү аныктамасы жок. Анын ар тарапта колдонулушу баалуулук түшүнүгүнө көптөгөн маанилерди камтуусун шарттаган. Бул изилдөөдө баалуулуктардын философиялык негиздери ачып берилди.

Аксиология

Адам болмуштагы нерсе, кубулуш, окуяларды таанып-билет, иликтеп түшүнөт. Адам курчап турган дүйнөнү аңдап-түшүнүү, иш жүзүндө аны өзгөртүп-өнүктүрүү менен катар болмуштагы нерселердин маанисин аныктап, баалайт. Кымбат баалуу деген – бул адамдардын ишмердиги баалуулукка болгон мамиле. Баалуулук – ишмердик аркылуу аныкталат. Баалуулук баа берүү аркылуу аныкталат жана баалоо адамдын ишмердүүлүгүнүн бөлүнгүс касиети болуп саналат. Баалуулук ар түрдүү болушу мүмкүн, айтсак: оң же тескери, объективдүү жана субъективдүү, материалдык жана руханий, жалпы адамзаттык жана жеке, диний, этикалык жана эстетикалык.

Баалуулук категориясы, философиянын негизги үч: таанып билүү (эпистемология), болмуш (онтология) жана баалуулук (аксиология) бөлүмүнүн бири болуп саналат. Баалуулуктар жөнүндөгү окуу “аксиология” деп аталат. Аксиология – философиянын бир бөлүгү. Бул термин грекче *axia* – кымбат, баалуу жана *logos* - окуу деген сөздөрдөн чыккан. Аксиология – бул философия илиминин кымбат, баалуу дегенди философиялык жактан түшүндүрүү, анын пайда болушун, коомдогу ээлеген ордун үйрөтүүчү окуу (Бөкөшов, 2004, 27). Аксиологиянын өзүнчө окуу катарында калыптанып өнүгүшү немец физиологу жана философу Рудольф Х. Лотценин ысмы менен байланышкан. Ал XX кылымдын экинчи жарымынан баштап баалуулукту илимдин негизги объектиси катары кароо зарылдыгын далилдеген (Henckmann, 2004, 147). Кийинчерээк анын шакирти Вильгельм Виндельбанд, В. Виндельбандтын шакирти Генрих Рикерт жана акырында Макс Шелер жана Николай Гартманн “баалуулуктар философиясын” изилдөөнү улантышкан.

“Баалуулук” категориясын, болмуштагы кубулуштардан (фактылар) жана аларды акыл-ой аркасында таанып-билүүдөн айырмаланарын баса белгилеген. Ошондон баштап аксиология ушул аты менен философиянын өзгөчө тармагы катарында каралып келет. Баалуулук философия илиминдеги татаал категориялардын бири. Ал тургай немис метафизиги Вильгельм Виндельбанд (1848-1915), философия – жалпысынан алганда баалуулуктар тууралуу окуу деген пикир менен “баалуулуктар илими/аксиология” деп да атаган. Жада калса Виндельбанд философияны жалпы баалуулук философиясы (немец

Wertephilosophie) катары карайт. Ал баалоо адамдарга гана тиешелүү болгондуктан тарыхый окуяларды мыйзамдаштыруу мүмкүн эмес, бир гана баа берүү керек деп кабылдайт (Hançerlioğlu, 1976, 278).

Аксиологиянын маселелерин төрт теманын алдында топтоого болот: 1. Баалуулуктун табияты же маңызы маселеси; 2. Баалуулуктун түрлөрү маселеси; 3. Баалуулук маселесинин ченөлчөмү; 4. Баалуулуктардын метафизикалык абалы маселеси. (Dictionary of Philosophy, 1959, 32).

Философия тарыхына назар салганда, байыркы философтор аксиология терминин колдонушпаса да аксиологиянын башаты антикалык доордо эле изилдене башталган. Софисттерден тартып Сократка чейинки мезгилдерде баалуулуктар темасы ар кандай түшүнүктөрдө талкууланып келген. Ар кайсы тарыхый доорлор баалуулук түшүнүгүнө өзүнүн изин калтырып кеткен. Мисалы антикалык доордо Сократ алгачкылардан болуп адам бул жашоого келгендеги вазыйпасы, адам өмүрүнүн маңызы, жамандык менен жакшылык сыяктуу ойлордун тегерегинде терең ойлонгон. Мына ошондон улам Сократка моралдык баалуулуктардын, башкача айтканда, адеп-ахлактын түзүүчүсү деп аташат. Баалуулуктар темасына эң алгач кайрылган ойчул Платон болуп, андан соң философтор тарабынан жакшы, жаман, максат, туура, бактылуулук жана өтүмдүүлүк сыяктуу түшүнүктүн негизинде жалпы адамзаттык баалуулуктар талкууга алына баштаган (Encyclopedia of Religion and Ethics, 1980, 584). Орто кылымдарда баалуулук түшүнүгү диний ишенимдер менен байланышат, ал эми кайра жаралуу доорунда баалуулуктар биринчи планда гуманизм түшүнүгү менен үндөшүп турган.

Агартуу доорундагы философтордун, андан соң позитивист философтордун *баалуулуктар категориясын* философияга, өзгөчө этикага жанаштырбоого багытталган аракеттеринин натыйжасында, “илим” дегенде “табият таануу илимдерин” гана түшүнүү керектиги жөнүндө көз караш калыптанып келген. Кийинчерээк О. Конттун “социология” илиминин мисалында, “гуманитардык илимдерди” да табият таануу илимдеринин методдорун колдонуу менен изилдөө аракеттери XIX кылымдын экинчи жарымынан баштап сындала баштаган (Özlem, 2002, 290). Мындай аракеттердин натыйжасында илимде изилденбей келген жакшылык жана кара санатайлык, кооздук жана көрксүздүк сыяктуу баалуулуктарды изилдеген философиянын булагы болгон аксиология дисциплинасы пайда болгон. Бул жараян салттуу коом өз формасын өзгөртүп адеп-ахлактык, эстетикалык жана диний баалуулуктар өз күчүн жогото баштаган мезгилге туура келет (Henckmann, 2004, 147).

Баалуулук түшүнүгү экономикалык (нарк маселеси) түшүнүктөрдүн бири болуп, экономикадан этикага кирген категория. Экономикалык категория катары “нарк” адамдын эмгегинин продуктусуна, буюмдарга жана акчага тиешелүү; “колдонуудагы жана алмашуудагы нарк” дегенди билдирет. В. Франкена баалуулук категориясын экономика же саясий-экономика илимдерине байланыштуу пайда болгондугун, кийинчерээк баалуулук теориясы (*theory of value*) экономика илиминде негизги категория катары колдонулуп келет. Мында нерсенин кооздугу, тууралыгы, ишеничтүүлүгү сыяктуу сыпатын эмес, наркын билдирет (Frankena, 1972, 229).

Жогоруда В. Франкена белгилегендей, экономика тармагында колдонулган нарктын/баанын, философиялык баалуулук менен түдөн-түз эч кандай байланышы жок. *Баалоо иш аракетинин* натыйжасында пайда болгон нарк менен кыйыр байланышта. Экономикада баалуулук – аныкталган нарк менен, б.а. предметтин аныкталган баасы катары колдонулат (Kuçuradi, 1971, 54).

Баалуулук философияда баалоо жана баалуулук маселеси болуп эки формада изилденет. Жакшы – бул эмне?, кооз, пайдалуу, туура – деген бул эмне? сыяктуу суроолор баалоо иш-аракетин билдирсе; урмат, чынчылдык, адилет, теңдик сыяктуу инсандардын

ортосундагы мамилелердин түпкү маанисине байланыштуу суроолор, абстрактуу түрдөгү баалуулуктарды туюнтат (Току, 2002, 103).

Заманбап дүйнөдө баалуулук категориясы, баалуулуктардын норматизми (доминанттык күчү) эске алынбай, баалоо иш-аракети катары түшүнүлгөндүктөн, эпистемологиялык категория катары кабылданып, натыйжада “баалуулуктардын релятивдүүлүгү” деген түшүнүк келип чыгууда (Току, 2002, 107). Демек, мындай учурда баалоо иш-аракети инсанга таандык аракет болгондуктан, баалоонун субъективдүүлүгү б.а. салыштырмалуу түрдө ишке ашуусу табигый көрүнүш болуп саналат. Баалуулуктарга карата мындай мамиленин натыйжасы, заманбап инсандын өз кызыкчылыгын гана ойлогон прагматист түшүнүктү пайда кылат. Мында прагматист инсандын жеке кызыкчылыгы коомдук кызыкчылыктан жогору турат. Ошентип инсан өз кызыкчылыгы үчүн аракеттенүү менен кандайдыр бир деңгээлде кыйыр түрдө коомго салым кошуусу кабылданат. А бирок мында коомдук кызыкчылык заманбап инсандын жеке бактылуулугуна салым кошпой тургандыгы жөнүндөгү түшүнүк таңуланып жаткандай (Poole, 1993, 85-86). Натыйжада баалуулуктардын булагы жөнүндөгү көз караштардын талкуусу башталат.

Баалуулуктардын булагы

Баалуулуктарга байланыштуу маселелердин бири баалуулуктардын булагы болуп эсептелет. Бул маселеге байланыштуу эки көз караш кеңири тараган. Биринчи көз карашты тутунгандар – баалуулуктардын булагын кудай же дин, экинчи көз карашты тутунгандар – баалуулуктардын булагы инсан, тагыраак айтканда инсандын аң-сезими деп тааныгандар. Бул көйгөй баалуулуктардын же адеп-ахлактын булагы тууралуу талаш-тартыштар менен түздөн-түз байланышта болуп, философия тарыхы боюнча уланып келет.

Эгерде баалуулуктардын булагы катары кудай деп кабыл алына турган болсо, анда ал нукура чындык, айныгыс акыйкат эсептелип, аны инсан өзгөртүүгө, алмаштырууга укугу жок (Pieper, 1999, 111-113).

Н. Өнер, диний баалуулуктарды төмөндөгүчө негиздөөгө аракеттенет: “Инсан, трансцендеттүү кудайдан башка инсандардан качып кутулуусу мүмкүн. Анткени алар убакыт жана мейкиндикке көз каранды. Бирок инсандын качып кутула алгыс, баарын көрүп туруучу Кудай бар. Мындай улуу Жаратканга ишенбеген инсан өзгөрбөс баалуулуктарга ээ болбойт. Инсанды көзөмөлдөп, аны туура жолго багыттаган укук эрежелеринен тышкары да ички көзөмөлдүн болуусу кажет. Ички көзөмөл – бул жоопкерчиликтин ишенимдүү жана күчтүү булагы болуп, Кудайга ишенүү менен гана калыптанат” (Өнер, 1999, 183).

Эгерде баалуулуктун булагы катары инсандын аң-сезими жана баалоо аракети деп эсептесек, анда баалуулуктар интеллектуалдык ой жүгүртүүлөрдүн жана турмуштук практикасынын натыйжасында калыптанат. Демек, баалуулуктар ар кайсы мезгилде жана аймактарда жашаган инсандарга карай өзгөрүшү мүмкүн. Бул мамиле социологиялык: Баалуулуктар космостук эмес, коомдук түзүлүштүн предмети болуп саналат. Алар коомдун мүчөлөрүн жана ар кандай коомдогу социалдык функцияларды коргоо үчүн абдан маанилүү. Бирок адамдык баалуулуктар түбөлүктүү чындык болгондуктан эмес, алар коомдук пайда бергени үчүн сакталып келет. (Walters, 1995, 27).

Мында баалуулуктардын релятивдүүлүгү жөнүндө сөз болот. Динге негизделбеген баалуулук концепцияларынын жалпы өзгөчөлүгү – бул адеп-ахлактык жана баалуулук принциптерин аныктоодо шартка карай өзгөрбөс, туруктуу ченемдин болбогондугу болуп эсептелет. Ал эми өзгөрбөс адеп-ахлактык ченемдин жетишсиздиги адеп-ахлактык релятивизмге жана скептицизмге алып келет (Kılıç, 1998, 161).

Баалуулуктардын пайда болушунда эки негиз бар: биринчиси – таанып-билүү, экинчиси – ишеним. Баалуулуктар бир тараптан таанып-билүүгө таянса, экинчи тараптан ишенимге таянат. Бирок мында кайсы баалуулуктар жалгыз гана таанып-билүүгө, кайсылары ишенимге негизделген деген суроо туулат. Бул суроого жооп бардык баалуулуктарда түрдүү катышта таанып-билүүнүн жана ишенимдин үлүшү бар экендиги менен түшүндүрүлөт. (Ülken, 1965, 8).

Баалуулуктардын практикалык жашоого тиешелүү аспектиси бар жана маселеге ушул өңүттөн караса ар кандай натыйжаларга жетишүүгө болот. Адам баласы, өзүн кыймыл-аракетке келтирген жана аларга багыт көрсөткөн баалуулуктар системасы менен чырмалган чөйрөдө жашайт. Баалуулуктар дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөр – бул чөйрөнүн өзгөрүүсү эмес, анын ичиндеги элементтердин, шарттардын өзгөрүүсү болуп саналат. Бул болсо, инсандын баалоо аракети гана өзгөрүп, ал эми баалуулуктун өзү туруктуу, өзгөрүүсүз каларын билдирет (Pouqaz, 1995, 176). Мында баалуулуктарды кандайдыр бир түшүнүк катары кабылдагандар үчүн баалуулуктардын релятивизми тууралуу сөз болот. Негизинен баалуулуктар – бул кандайдыр бир түшүнүк эмес, жашоодо колдонулуучу жана ишке ашырыла турган мүмкүнчүлүктөр болуп эсептелет.

Баалуулуктарга берилген аныктамалар гносеологияга таандык болсо да, негизинен инсандын баалоо иш-аракети болуп саналат. Анткени инсан аткарган ар бир баалоо иш-аракетинде теориялык жана практикалык жактан өзү активдүү катышат. Ошондуктан баалуулук маселеси жалгыз гана теориялык же практикалык жактан эмес, тескерисинче адамдын бүтүндүгү жагынан каралуусу керек (Kuçuradi, 1971, 100-105).

Демек, баалуулуктар жөнүндөгү окуу философиянын тарыхында жалпысынан объективдүүлүк-субъективдүүлүк карама-каршылыгынын чегинде каралып келет. Байыркы доордон позитивисттик жана постмодернисттик көз караштын өкүм сүргөн бүгүн да баалуулуктардын субъективдүүлүгү жана объективдүүлүгү жөнүндө талкуу уланып келүүдө.

Баалуулуктардын объективдүүлүгү жана субъективдүүлүгү

Философия тарыхында байыркы доорлордон баштап азыркы учурга чейин баалуулуктар предметтик же адамдарга сырттан келген өзүнүн объективдүүлүгү менен трансценденттүү субъекттер катары корголуп келген. Бул эки түрдүү коргонуунун негизинде, салыштырмалуу баалуулуктар менен абсолюттук (объективдүү) баалуулуктардын ортосундагы айырма талкууланып келүүдө.

Баалуулуктар маселесиндеги субъективдүүлүк жана объективдүүлүк карама-каршылыгын талкууга алган окумуштуулар бар. Булардын ичинен кеңири белгилүүсү – Э. Трельчин концепциясы болуп саналат. Э. Трельчин көз карашы боюнча, баалуулуктардын көп түрдүүлүгүн маданий көп түрдүүлүктөн улам пайда болот. Ошондой эле табияттан сырткары бардык маданияттарды камтыган универсалдуу баалуулуктардын тобу жана системасы жок, ал пайда да болбойт. Тескерисинче, өзгөчө жана белгилүү бир маданий чөйрөдө узакка созулган маданият синтезине жана баалуулуктардын биримдигине жетишүүгө мүмкүн. Бүткүл адамзатты бириктире турган абсолюттук (ыйык) баалуулук же баалуулуктар болбойт. Абсолюттук жана ыйык баалуулуктарды издөө – бул көмүскө релятивизмге умтулуунун натыйжасы деп белгилөө менен бул жашоодо маданий империализмге алып келет деп ойлойт (Özlem, 2002, 300).

Ал эми XX кылымда экзистенциалист К.Ясперстин ою боюнча адам баласы табиятынан тарыхый өтмүшкө ээ жана баалуулуктардын тарыхый мүнөзү жана релятивдүүлүгү болмуштун тарыхый өзгөчөлүгү менен түшүндүрөт. Баалуулуктар адам баласынын тиричилик шарттарында жаралат. Баалуулук релятивизми жашоодо жок нерсе, ал сырттан караган байкоочунун пикири болуп саналат, б.а. байкоочу катары

баалуулуктардын көптүгү жана релятивизм тууралуу кеп болот. Ал эми жеке турмушубузда баалуулукту релятивдүү деп кабылдабастан, тескерисинче абсолютташтырабыз. Тилил же бул шартта болсо да адам баласы өз жашоосунда баалуулуктарды абсолюттук өзгөрбөс деп билет. Инсан өз турмушунда сырттан карап өз баалуулуктарынын релятивдүүлүгүн аңдаса да, өздүк баалуулугун абсолюттук өзбөрбөс деп кабыл алуусуна эч кандай тоскоолдук жаратпайт”. Ошондой эле Ясперс мындай тажрыйба универсалдуу эмес экендигин да белгилеп өткөн (Özlem, 2002, 301).

Тарых философтору баалуулуктардын тарыхый, социалдык жана маданий шарттар аркылуу аныкталат деп эсептешет. Жалпы объективдүү жана абсолюттук баалуулуктар жөнүндө сөз кылуу мүмкүн эмес. Тарыхый, социалдык жана маданий шарттар өзгөрмөлүү болгондуктан, баалуулуктардын да өзгөрүүсү – бул табигый кубулуш. Бул өзгөрүүнүн сапаты жана формасы тууралуу билүү кажет деп эсептелет. Баалуулуктар коомдук чөйрөдө пайда болгондуктан, ошол коомдун өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Демек, баалуулуктар релятивдүү жана алардын салыштырмалуулугу философиялык тандоо эмес, тарыхый шарттарга көз каранды болуп түптөлөт (Özlem, 2002, 311).

Философия тарыхында релятивизмдин алгачкы өкүлдөрү деп эсептелген софисттердин субъективисттик философиялык көз карашты көрсөткөндүгү ачык көрүнүп турат, муну Протагордун «адам бардык нерсенин критерийи» деген сөзүнөн билсе болот. Баалуулуктар маселесинде софисттер наркты адамдын квалификациясы жана атрибуциясы, б.а. объект же кубулушту чечмелөө катары кабыл алышкан. Алар баалуулуктар темасына түздөн-түз кайрылып, талкуулашпаса да, алардын релятивисттик түшүнүгү чындыгында алар баалуулуктардын салыштырмалуулугунун биринчи жактоочулары болгондугун көрсөтүп турат. Бул контексте баалуулуктар табият мыйзамдары сыяктуу жалпы күчкө ээ болгон мажбурлоочу күчкө кыскартылбайт, бирок алар адамдар тарабынан аныкталгандыктан, ар дайым эле ар бир адам үчүн жарактуу боло бербейт. Демек, софисттер үчүн бул жагдай коомдук турмуштагы баалуулуктардын көптүгүн жана баалуулуктарга карата чындап сезилген релятивизмди көрсөтөт (Özlem, 2002, 284-285).

Баалуулуктун онтологиялык негизи адам баласы өндүрүмү/табылгасы деп жактаган М. Вебердин көз карашы боюнча, баалуулуктар ар бир тарыхый доордо, ар бир улутта жана ар бир адамзат коомчулугунда ар түрдүү мааниде кездешет (Özlem, 1990, 73). Мисалы, ар бир сүрөтчүнүн өзүнчө бир “кооздук, сулуулук” идеясы болот. Ал өз алдынча кооздуктун маанисин, баасын аныктайт. Ал эми жалпы сүрөтчүлөргө таандык кооздуктун бир гана мааниси, белгилүү аныктамасы болбойт. Башкача айтканда, “кооздук” чиймеси жана түзүлүшү жагынан текши кабыл алынган болсо дагы, сүрөтчүлөр тарабынан түрдүү тарыхый мезгилдерде бул баалуулукка берилген маани, б.а. баалоо аракеттери (аныктамалары) түрдүүчө болуп, баалоо аракети чектелбейт. Мындан улам баалуулуктар коомдон коомго жана доордон доорго өзгөрөт (Kuşuradi, 1971, 9).

М. Шелер, баалуулуктар предметтер менен инсандарда байкалгандыгы менен, предметтердин же инсандын касиети эмес, өз алдынча абстракциялык түзүлүшкө ээ экендигин белгилейт. Баалуулуктардын материясы сезим аркылуу кабыл алынбай турган, конкреттүү-объективдүү мазмунга ээ болбогон, тескерисинче, ички туюм (имманенттик) аркылуу кабылданган эксперименттик эмес, акылга таянган объективдүү категория. Баалуулукту алып жүрүүчү объектиси инсан эмес, өтүмдүү касиет экендигин далилдөөгө далалат кылган (Pieper, 1999, 211).

Сезим-туюу түшүнүгү нагыз абсолюттук баалуулуктарга байланыштуу иш-аракет экендигин белгилеген М. Шелер, баалуулукту субъектинин аң-сезиминен көз карандысыз феномен катары аныктайт. Баалуулуктар ой жүгүртүү аркылуу эмес, инсандагы баалуулуктарга таандык атайын “орган” аркылуу кабыл алат. Кадимки эле көздүн көргөндөрүн сактоосу сыяктуу эле, максаттуу туюм да баалуу нерсеге ээ болууну көздөйт.

Мында туюу дегенде, материалдык, сапаттык түзүлүштүн сезилишин, кабыл алынышы болуп эсептелет (Pieper, 1999).

М. Шелердин көз карашы боюнча, баалуулуктар, руханий жана диний баалуулуктар негизинен өзгөрбөс болуу менен салыштырмалуу. Шелердин баалуулук идеализмине ылайык абсолюттук баалуулуктар жөнүндөгү көз карашы жана ыйык баалуулуктарга берген мааниси теологиялык абсолютизмдин алкагында баа берүүнү талап кылат. (Özlem, 2002, 294). Ал коомдон коомго карай өзгөргөн, же топтордун адеп-ахлактык ишенимдери менен тажрыйбаларынын ар түрдүү болушун, ар бир коомдун абсолюттук баалуулуктарды өз перспективасына ылайык жана чындыкка түрдүү көз караш менен карагандыгында. Натыйжада релятивдүү болгон адептик баалуулуктар эмес, билим жана көз караш болуп эсептелет. Мында маселе баалуулуктардын салыштырмалуулугу эмес, баалуулук перспективизми жөнүндө гана сөз кылууга болот. Баалуулук перспективизми, баалуулуктардын негизинен абсолюттук жана өзгөрүлбөс, бирок ошол эле баалуулуктар жөнүндөгү түшүнүк билимдин салыштырмалуу экендигин кабылдаган түшүнүк. Коомдордун же катмарлардын ар кандай адеп-ахлактык баалуулуктарга ээ болушу же ар кандай тажрыйбаларды көрсөтүшү бул баалуулуктардын коомдорго салыштырмалуу/релятивдүү экендигин билдирбейт, коом баалуулуктарга ар кандай көз карашта кабылдагандыгын ырастайт. Салыштырмалуулук баалуулуктар эмес, биздин баалуулуктар жөнүндөгү билимибиз. Бул түшүнүккө ылайык, эгер адам баалуулуктарга Кудайдын көз карашы менен мамиле кыла алса, ал баалуулуктарды туура жана абсолюттук катары көрөт. (Sevizci, 2000, 223).

Баалуулуктар, диний көз караш боюнча, абсолюттук өзгөрбөс болуп саналат. Ошентип, М. Шелер баалуулуктардын адам баласына жана анын тарыхый абалына жана жашап жаткан мезгилдин талабына ылайык салыштырмалуу болгону менен, мазмуну жана принциптери жагынан инсанга көз каранды эмес, абсолюттук экендигин ырастайт. Ушундай ыкма менен салыштырмалуу көз караштан арылууга аракет жасайт. Натыйжада баалуулуктардын мезгил жана тарыхый шарттарга карата өзгөрүүсү эмес, тескерисинче инсандын баалуулуктар жөнүндөгү аң-сезими же көз карашы өзгөрөрүн кабылдайт.

“Баалуулук” жана “баалоо” категорияларын бири-биринен айырмалоо – релятивизмден арылуу үчүн жасалат. Баалоо аракети – мезгилге жана шартка ылайык өзгөрмөлүү жана салыштырмалуу болот. Ал эми баалуулуктун өзү башталышы жана аягы жок, эч өзгөрбөйт. М. Шелер мында баалуулуктарды идеалдуу деп белгилөө менен, Платондун “идеялар дүйнөсүнөн” айырмалайт.

Баалуулуктар темасында М. Шелерден соң талкууну уланткан Николай Гартман (Hartmann, 1882-1950), баалуулуктар адам баласы тарабынан ачылып, аңдап, баркын байкаганын билдирет. Адам баласы баалуулукту көрбөйт, баалуулук мамилени эмоциялык - трансценденталдык мүнөздө сыпаттаган, мезгилдин өтүшү менен инсан тарабынан өздөштүрүлөт. Адам баласы баалуулуктардын жаратуучусу эмес, табуучусу гана болуп саналат (Akarsu, 2002, 21-22). Н. Гартмандын теориясы, М. Шелердин пикирине шайкеш келгени менен, андан айырмаланып баалуулуктарды “ыйык” деп кабылдабайт. Бирок Н. Гартман, баалуулуктарды идеалдуу деп таануу менен баалуулук идеализмин колдоп, баалуулуктарды метафизиканын түрү деп кабылдайт.

Баалуулуктарды субъективдүү жана объективдүү негиздөөнүн жетишсиздин карманган пикирлер да бар. Анткени, баалуулуктар абсолюттук түрдө предметтердин же кубулуштардын касиети эмес, инсан тарабынан да жаралган эмес (Randall & Buchler, 1989, 108). Буга мисал: алмаз – өзүнчө эле турганда баалуу эмес, ал инсанга белгилүү бир мааниде (киреше алып келүүсү, пайдалуулугу жагынан, ал эми бул пайда материалдык жана руханий пайда да болушу мүмкүн) сапатынын касиетинин негизинде баалуу болуп саналат. Ошону менен бирге алмаздын сапаты инсан тарабынан да жаратылган эмес.

Корутунду

Баалуулуктар байыркы замандан бүгүнкү күнгө чейин талкуу жараткан негизги маселелердин бири болуп саналат. Анткени баалуулуктар категориясы абстракттуу мүнөзгө ээ болгондуктан ар кандай дисциплиналар тарабынан түрдүүчө кабыл алынышы себеп болуп көрсөтүлөт. Бул айырмачылыктар негизинен “баалуулуктардын булагы эмнеде?” деген суроонун жообуна ылайык келип чыгат. Натыйжада, баалуулуктар темасында талкуулар объективдүү баалуулук теориясы менен субъективдүү баалуулук теориясынын ортосундагы карама-каршылыктын чегинде болуп жаткандыгын айтууга болот. Объективдүү баалуулук теориясын жактагандардын ою боюнча, жакшы баалуулуктарды жараткан мотивдердин универсалдуулугу бар жана дайыма жарактуу. Ал эми субъективдүү баалуулуктар теориясынын жактоочуларынын көз каршы боюнча баалуулуктар инсанга көз каранды жана алардын шартка, мезгилге карата өзгөрүп турарын кабылдашат. Алардын ою боюнча, баалуулуктар универсалдуу күчкө ээ болбойт, салыштырмалуу жана конкреттүү кырдаалдарга көз каранды.

Негизинен баалуулуктарды кудай жана адам тарабынан жаратылган деп булагына карата экиге бөлүп, бири-бирине карама каршы коюунун ордуна, алардын бири-бирин толуктоочу экендигин туура түшүнүү кажет. Анткени руханий жана абсолюттук баалуулуктар өзгөрүлбөс болуу менен Жараткан тарабынан жиберилсе, материалдык жана турмуштук социо-экономикалык баалуулуктар жашоо шартка ылайык адамдар тарабынан баалангандыктан, салыштырмалуу болуусун табигый көрүнүш катары кабылдоо кажет. Анткени мезгилдин жана шарт жагдайга карата баалуулуктардын өзгөрүүсү эмес, адамдардын муктаждыкка жараша өзгөрмөлүү болуп саналат. Натыйжада абсолюттук болгон максат баалуулуктарга жетүүдө ортомчу баалуулуктар өзгөрүүсү мүмкүн, идеалдуу жана универсалдуу баалуулуктар өзгөрбөйт.

Адабияттар/References

- Bedia Akarsu, “Değişen Dünyada Bilim ve Değerler”, *Bilgi ve Değer*, Editör: Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002.
- Cevizci Ahmet, “Değer Perspektivizmi”, *Felsefe Sözlüğü*, 4. Basım, Paradigma, İstanbul 2000.
- Cevizci Ahmet, *Etiğe Giriş*, 1. Baskı, Paradigma, İstanbul 2002.
- Dictionary of Philosophy, “Axiology” maddesi, edited by Dagobert D. Runes, Iowa, Littlefield Adams & Co., 1959.
- Encyclopedia of Religion and Ethics, “Value” maddesi, C. XII., Ed. Hastings James, John A. Selbic, Louis H. Gray, Edinburg, T.&T. Clark, Charles Scribner’s Sons, New York 1980.
- Everett Walter Goodnow, *Moral Values*, Henry Holt and Company, New York 1929.
- Frankena William K., “Value and Valuation”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Volume VIII, Editor Chief Paul Edwards, Macmillan, New York 1972. 229-232.
- Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar)*, C. I, Remzi Kitabevi, Ankara 1976.
- Henckmann Wolfhart, “Max Scheler Değerlerle İlgili Olgusalılık”, *20. Yüzyıl Filozofları*, Margot Fleischer, Çev. Akın Kanat, 1. Baskı, İlya Yayınları, İzmir 2004.
- Kılıç Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Kuçuradi İoanna, *İnsan ve Değerleri*, Yankı Yayınları, İstanbul 1971.
- Öner Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Özlem Doğan, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznecilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, *Bilgi ve Değer*, Editör: Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002.
- Özlem Doğan, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, Ara Yayınları, İstanbul 1990.
- Pieper Annemarie, *Etiğe Giriş*, Çev. Veysel Atayman-Gönül Sezer, 1. Basım, Ayrıntı, İstanbul 1999.
- Poole Ross, *Ahlak ve Modernlik*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.
- Poyraz Hakan, *Dil ve Ahlak*, Vadi Yayınları, Ankara 1995.
- Randall John Herman & Buchler Justus, *Felsefe Giriş*, Çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989.
- Toku Neşet, “Değerlerin Dilemması: Sübjektiflik ve Objektiflik”, *Bilgi ve Değer*, Editör: Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002, 101-113.

Ülken Hilmi Ziya, *Değer, Kültür ve Sanat*, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Sersisi İstanbul 1965.

Walters J. Donald, *Modern Düşüncenin Krizi*, Çev. Şahabettin Yalçınkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Бөкөшов Ж., Баалуулуктар дүйнөсү, Философия: энциклопедиялык окуу куралы/ Башкы редактор
Ү. Асанов, жооптуу редактор А. Ч. Какеев. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. -

Б.: 2004. ISBN 9967-14-020-8.

https://new.bizdin.kg/media/books/Философия_энциклопедия.pdf.

Kerbela Olayı ve Günümüze Yansıması*

Hüseyin YILMAZ¹

Öz

Orta Asya Türk kavimlerinin İslâm dinini kabul etmesinden yüzyıllar öncesinde gerçekleşen ve Hz. Hüseyin ile yetmiş iki yakınının şahadetiyle sonuçlanan Kerbelâ Olayının doğru bilgilerle açıklanması oldukça önemlidir. Kerbelâ Olayı, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in akrabaları ve sevenleri ile birlikte siyasi ihtiras uğruna şehit edildiği, Müslümanlar arasında yüzyıllardır unutulmayıp hüznle anıldığı faciyanın adıdır. Bu olay, İslâm dünyasında Şia ile Ehl-i Sünnet mensuplarının, ülkemizde de Alevîlerle Sünnîlerin birbirine karşı düşünce ve tavırlarında etkili olmaya devam etmektedir. İşte bu makalede Kerbelâ olayı, ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda literatür tarama yöntemiyle özetlenmiş ve daha sonra da bu olayın sebep ve sonuçlarından hareketle günümüz için faydalı olduğu düşünülen bazı mesajlar üretilmiştir. Amacımız tarihte yaşanan acı bir olayı kaşımak değil, bu olaydan ibret alarak günümüz Müslümanlarının tefrikadan uzak durup birlik ve beraberlik içerisinde bir hayat sürmesinin önemini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kerbelâ Olayı, Hz. Hüseyin, Yezid b. Muaviye, Din Eğitimi

The Karbala Incident And Its Reflection On The Present

Abstract

It is very important to explain the Karbala Incident with accurate information, which happened centuries before the Central Asian Turkish tribes accepted Islam and resulted in the martyrdom of Husayn and seventy-two of his relatives. Karbala Incident is the name of the tragedy in which Prophet Muhammad's grandson Husayn, along with his relatives and loved ones, was martyred for the sake of political ambition, and has not been forgotten and remembered with sadness among Muslims for centuries. This event continues to have an impact on the thoughts and attitudes of Shia and Sunni members in the Islamic world, and on the thoughts and attitudes of Alevis and Sunnis towards each other in our country. In this article, the Karbala incident is summarized by literature review in line with the information in the relevant sources, and then some messages that are thought to be useful for today are produced based on the causes and consequences of this event. Our aim is not to bring up a painful event in history, but to take a lesson from this event and emphasize the importance of today's Muslims staying away from division and living a life in unity and solidarity.

Key Words: Karbala Incident, Hz. Hussein, Yazid b. Muawiyah, Religious Education.

* Bu makale, 20-22 Mayıs 2010 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Kerbela Sempozyumu'nda sunulan "Müslümanlar Arasında Ayrılığın ya da Birlikteliğin Odağında Kerbela" konulu tebliğden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr. - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak./SİVAS hyilmaz@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 00 00-0002-6100-6188

Giriş

Kerbelâ, Irak devletinin başkenti Bağdat'ın yaklaşık 100 km güney batısında, Kufe'ye 70 km mesafede bulunan bir şehirdir.² İşte bu şehirde gerçekleşen Kerbelâ Olayı, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in akrabaları ve sevenleri ile birlikte şehit edildiği, İslâm dünyasının yüzyıllardır unutamayıp hüznle hatırladığı facianın adıdır. Tarihten günümüze bu olayla ilgili pek çok eser yazılmış, şairler ve âşıklar olayın vahametini ağıt, mersiye, şiir ve roman türünden eserlerle anlatmaya çalışmıştır.

Tarihsel süreçte doğru ya da yanlış pek çok bilgi/rivayet ile beslenen, sözlü ve yazılı kültür halinde nesilden nesile aktarılan Kerbelâ Olayı, İslâm dünyasında Şia ile Ehl-i Sünnet mensuplarının, ülkemizde de Alevîlerle Sünnîlerin birbirine karşı düşünce ve tavrında etkili olmaya devam etmektedir. Bu olay, günümüzde Şîî/Alevî-Sünnî ayrılığı ile ilgili tartışmalarda en çok sözü edilen konulardan biridir.

Hız. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ile yetmiş iki yakınının şahadetiyle sonuçlanan Kerbelâ Olayında yaşananları günümüzde Müslümanların geneli onaylamadığı halde, toplumun değişik kesimleri arasında konuyla ilgili bir düşünce karmaşası yaşandığı görülmektedir. Öyleyse Türk kavimlerin İslâm dinini kabul etmesinden yüzyıllar öncesinde gerçekleşen, ancak anıldığında herkesi derinden üzen Kerbelâ Olayının doğru bilgilerle anlatılması, her şeyden önce tarihe olan saygının bir gereğidir.

Yıllarca Müslüman olarak yaşayan, aynı kitaba ve aynı Peygambere inanan, Ehl-i Beyt sevgisini yüreğinde taşıyan, birlikte bayram kutlayan Şîî/Alevî ve Sünnî kesimin birbirini farklı din mensubu gibi görmesi, iki kesim arasında en azından dindaş olmanın gerektirdiği birlik ve kaynaşmanın yeterince sağlanamamış olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorundur. Sosyal, siyasal, kültürel ve dini nitelikli her türlü ayrılığın bir kenara bırakılarak herkesin kendini bütünü parçası olarak görebileceği bir anlayışın İslâm dünyasında ve ülkemizde yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır.

Bu çalışmadaki amacımız, kendisini Şîî/Alevî ya da Sünnî olarak nitelendiren her bir grubun Kerbelâ konusundaki düşüncesinin doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmaksızın, bütün Müslümanların yüreğini sızlatan bu olayın günümüzde bir arada barış içerisinde yaşamamıza engel oluşturmaması gerektiğini vurgulamaktır. Bu amaca yönelik olarak önce Kerbelâ Olayı tarihsel bilgiler ışığında kısaca değerlendirilecek ve ardından konuyla ilgili yanlış algının düzeltilmesine yönelik bazı öneriler sunulacaktır.

Kerbelâ Olayı'nın Tarihçesi

Kerbelâ'da faciayla sonuçlanan olayla ilgili sürecin başlangıcını, Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan hilafet tartışmasına kadar götürmek mümkündür. Bilindiği gibi, Hz. Ali halife olunca, Şam bölgesini siyasal merkez olarak gören ve Medine yönetiminin meşruiyetini kabul etmeyen Muaviye'nin iyilikle kendisine biat etmesini istedi. Ancak Muaviye'nin biat etmemesi halinde Müslümanlar arasında siyasal bölünmenin kaçınılmaz olacağını düşünen Hz. Ali, söz konusu bölünme tehlikesini Sıffin'de önlemeyi dendi. Çünkü bir an önce ülkede birliğin ve barışının sağlanması gerekiyordu. Ancak Muaviye Hz. Ali'nin bu konudaki girişimine karşı direnme yolunu seçti. Hz. Ali'nin ısrarla sürdürdüğü barış çabası sonuçsuz kalınca savaş kaçınılmaz oldu.

Milâdî 657 yılında gerçekleşen ve pek çok insanın ölümüne neden olan Sıffin Savaşı sırasında Hz. Ali'nin ordusu Muaviye ve askerlerinin direnişini bastırmak üzereyken Amr b. As iki taraf arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi için Kur'an-ı Kerim'in hakemliğine başvurulmasını teklif etti. Bunun üzerine Muaviye'nin ordusundan beş asker Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna takarak; "Savaşı sona erdirelim, Allah'ın Kitabı aramızda hakem olsun" diye bağırды. Hz. Ali, bu tavrın zaman kazanmaya dönük siyasal bir manevra olduğunu anladıysa da, kan

² Mustafa Öz, "Kerbela", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2002, c. 25, s. 271; Fatih Erkoçoğlu, Kutsallaştırılmış Bir Mekân: Kerbela, Çeşitli Yönleriyle Kebela, Asitan Yayınları, Sivas 2010, c. 1, s. 99.

dökülmemesi uğruna anlaşmazlığı hakem yoluyla çözüme düşüncesini kabul etmek durumunda kaldı.

Yapılan görüşmelerde Ebu Musa el-Eşarî Ali'nin, Amr b. As da Muaviye'nin hakemi olarak kabul edildi. Hakemler iki başlı yönetimi sona erdirerek Müslümanların siyasal birliğini ve ülke barışını sağlayacak bir çözüm üretmek üzere anlaştı. Toplumun belli kesimleriyle yapılan görüşmeler sonucunda hakemler hem Ali'nin hem de Muaviye'nin hilafet görevinden alınıp yeni halifenin bir kurul tarafından seçilmesini kararlaştırdı. Hicretin 37. senesi Safer ayında Dumetü'l-Cendel denilen yerde hakemlerin aldığı kararı öğrenmek üzere halk toplandı. Önce söz alan Ali'nin vekili Ebû Musa el-Eş'arî; "Bu yüzüğü parmağımdan çıkardığım gibi Ali'yi halifelikten çıkarıyorum..." dedi. Muaviye'nin vekili Amr b. As'ın da aynı şeyleri söyleyeceği beklenirken o; "Ben de bu yüzüğü parmağıma taktığım gibi Muaviye'yi halifelige getiriyorum" dedi. Yani Amr b. As, hile yaparak toplanan gruba "hakemler olarak Muaviye'ye biat etme kararı aldık" demiş oldu. Oysa iki hakemin kendi arasında halka duyurmak üzere aldığı karar böyle değildi. Diğer hakem Ebu Musa el- Eş'arî durumu düzeltmeye çalıştıysa da, Şamlıların tek taraflı olarak Muaviye'ye biat etmesi önlenemedi. Bu durum üzerine iki grup arasında tartışma çıktı. Ancak kan dökülmesini istemeyen Ali, çıkan tartışmayı yatıştırdıktan sonra ordusuyla beraber Medine'ye geri döndü.³ O tarihten sonra Hz. Ali Hicaz bölgesinde, Muaviye de Şam ve civarında halifelik görevini sürdürdü. Böylece hakem olayı, halife seçimi ile ilgili problemi çözmek bir yana, Müslümanlar arasında asırlardır devam eden siyasal, sosyal ve hatta inançsal ayrılığın kökleşmesine zemin hazırlayan bir uygulama olarak tarihe geçti.

Hakem olayının İslâm'la bağdaşmadığını düşünen Hariciler Hz. Ali, Muaviye ve bu iki halife adayının hakemlerini öldürme kararı aldı. Harici militanı İbn Mülcem alınan kararı uygulayarak Hz. Ali'yi şehit etti.

Hz. Ali'nin şahadetinden sonra, Hicaz ve Kufe bölgelerinde yaşayan Müslümanlar Hz. Hasan'a biat etti. Bu durumu öğrenen Muaviye hemen bir ordu hazırlayıp Hz. Hasan'ın girişimini önlemeye çalıştı. Hz. Hasan da Ubeydullah b. Abbas komutasındaki öncü birlikle Muaviye'nin karargâhına doğru yola çıktı. Ancak askeri gücünün yetersizliğini anlayan ve yapılacak bir barışın Müslümanlar için daha hayırlı olacağını düşünen Hz. Hasan, toplumun ihtiyaçlarına yönelik bazı isteklerin yerine getirilmesini şart koşarak hilafetten vazgeçme kararı aldı.⁴ Onun bu kararıyla İslâm dünyasında iki halifeli dönem bitmiş ve Müslümanlar arasında siyasal birlik şeklen de olsa sağlanmış oldu. Ancak sağlanan birlik, geçmişin yaralarını sarma ve insanlar arasındaki kırınlığı giderme açısından yeterli olmadığı için Müslümanların genelini kapsayan manevi bir kucaklaşma sağlanamadı.⁵

Muaviye yaşlanınca, kendisinden sonra oğlu Yezid'in halifeliği için halktan biat istedi. Müslümanların çoğu, gönül rızasıyla olmasa da fitneyi önleme adına Muaviye'nin teklifini kabul etti. Ancak Yezid'in halifeliğini kabul etmeyenler de vardı. Bunların başında gelen Hz. Hüseyin, Yezid'in adaletsiz, dini yaşama konusunda ciddiyetsiz, içki ve eğlenceye düşkün biri olduğunu, dolayısıyla onun Müslümanların başına halife olarak getirilmesinin doğru olmadığını söyleyerek Muaviye'nin oğlu Yezid için biat talebini reddetti.⁶

Hz. Hüseyin'in Muaviye'den sonra oğlu Yezid'in halifeliğine karşı çıkmasının bir diğer nedeni de, onun Bizans döneminden kalma 'babadan oğula intikal eden yöneticilik' uygulamasına karşı olmasıydı. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemi siyaset geleneğinin istişare, ehliyet ve liyakat ilkesine aykırı bulduğu bu uygulamanın İslâm toplumlarının geleceğini olumsuz yönde etkileyeceğini düşünüyordu.⁷ Yani Hz. Hüseyin'e göre Yezid Müslümanların meşru bir halifesi olamazdı. Çünkü Yezid şura, seçim ve ehliyet ilkeleri gözetilmeksizin veliaht olarak tayin edilmiş ve iktidarı yasal olmayan yollarla eline almıştı. Onun kişiliğinden

³ Bkz: Muhammed b. Cerir et-Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut tsz., c. 6, s. 53-62; Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut 1966, c. 7, s. 315-316.

⁴ Bkz: Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 6, s. 91-95.

⁵ Hüseyin Algül, Kerbelâ, Ensar Yayınları, İstanbul 2009, s. 45.

⁶ Bkz: Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, Kahire 1967, c. 1, s. 162-163.

⁷ Yaşar Kocadağ, "Tarihsel Açından Kerbela", Ehl-i Beyt ve Kerbela, Ed: Fatih Kurt, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 84.

kaynaklanan zafiyetler Müslümanların halifesi olma gibi ulvi bir görev için uygun değildi. Zaten Kufelilerin gönderdiği binlerce mektup da bunun göstergesiydi.⁸

O dönemde yürütülen siyaset anlayışı konusunda Hz. Hüseyin gibi düşünen pek çok kişi vardı. Ancak toplumun özgür iradesiyle liderini seçmesi gerektiğini düşünen bu kişilerin Hz. Hüseyin kadar cesaret gösterip ön plana çıkmaktan çekindiği söylenebilir. Çünkü dönemin siyasi baskısı, cesur çıkışların önünde önemli bir engel oluşturuyordu.

Muaviye'nin kendi ölümünden sonra halifelik makamına oğlu Yezid'i düşünmesi ve insanları Yezid'e biat etmeye zorlaması, siyasal tartışmaları daha da alevlendirdi. Özellikle vefatından kısa süre önce Yezid'e vasiyetinde söylediği rivayet edilen şu sözler dikkat çekicidir: "Ey Oğlum! Senin için her türlü imkânı hazırladım. Düşmanlarını zelil kılarak sana boyun eğdirdim. Kurduğum bu düzende, dört kişi hariç, kimsenin seninle mücadele etmesinden korkmuyorum. Seninle mücadele etme ihtimali bulunan kişiler Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyir'in oğlu Abdullah ve Ebubekir'in oğlu Abdurrahman'dır."⁸

Muaviye'nin halkı oğluna biat ettirmeye çalıştığı dönemde Hz. Hüseyin Medine'de siyasetten uzak, sessiz ve sakin bir hayat yaşıyordu.

Muaviye'nin ölümünden (680) sonra oğlu Yezid hilafet makamına geçince, başta Hz. Hüseyin olmak üzere bütün Müslümanların kendisine biat etmesini, yani halifeliğinin tanınmasını istiyordu. Yezid, değişik vilayetlerde yaşayan halkın kendisine biatının valiler kanalıyla merkeze iletilmesini istedi. Medine valisi özellikle Hz. Hüseyin'den biat isteyince O biat etmedi. Müslümanlar arasında fitne ve kargaşa çıkmasını diye de Medine'den ayrılıp Mekke'ye gitti. Ancak Yezid'in adamları O'nu Mekke'de de rahat bırakmadı ve Yezid'e biat etmeye zorladı. Hz. Hüseyin Yezid gibi birinin halifeliğini onaylama ile İslâm davası adına mücadele etme arasında bir tercih yaptı ve mücadele kararı aldı. Mekke, Medine ve Kûfe bölgelerinde halkın büyük çoğunluğunun Yezid'in hilafetine sıcak bakmıyor olması, O'nun Yezid'e karşı mücadele etme kararı almasında önemli rol oynadı. O an için Müslümanların birliğinin ancak Hz. Peygamber'in torunu Hüseyin'in halifeliğiyle sağlanacağını düşünenlerin sayısı hiç de az değildi. Hz. Hüseyin Mekke ve Medine'de yaşayan pek çok insanın kendisini desteklediğini zaten biliyordu. Kûfe halkından pek çok kişi mektup göndererek Hz. Hüseyin'e olan güven ve bağlılığını bildiriyordu. Konuyu değerlendiren Hz. Hüseyin, durumu yerinde incelemek ve mektup gönderenlerin samimiyetini öğrenmek amacıyla Müslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Başlangıçta ilgiyle karşılanan Müslim, Kûfelilerin Hz. Hüseyin'i desteklediğini bizzat yerinde gördü ve Hz. Hüseyin için onların çoğundan biat aldı. Müslim Kûfelilerin ilgi ve güvenini mektupla Hz. Hüseyin'e bildirdi. Ancak Yezid'in görevlendirdiği Vali Ubeydullah b. Ziyad halk üzerinde baskı kurunca, Hz. Hüseyin'e olan destek bir anda yok oldu ve Hz. Hüseyin adına Kûfelilerle görüşen Müslim b. Akil, valinin adamları tarafından öldürüldü.⁹

Kûfelilerin daha önce mektup yoluyla bildirdiği güven ve davetin gereğini yerine getirmek isteyen Hz. Hüseyin, Vali'nin zulmünden korkan halkın kendisine olan desteğini geri çektiğinden ve kendi elçisinin öldürüldüğünden habersiz bir şekilde, akrabaları ve sevenleri ile birlikte Kûfe'ye gitme kararı aldı. Kendisine gitmemesi yönünde bazı tavsiyeler yapıldıysa da, O, Yezid'in saltanatına ve zulmüne karşı koymanın hem dinî hem de insanî bir sorumluluk olduğunu düşünerek Kûfe'ye doğru yola çıktı (Eylül 680).¹⁰

Hz. Hüseyin, Kufe halkının Vali'nin tehdidinden korktuğunu, daha önce mektuplarla bildirilen güven ve desteğin bu korku nedeniyle geri çekildiğini ve elçisi Müslim b. Akil'in Vali'nin emriyle öldürüldüğünü yolculuğu sırasında öğrendi. Bu bilgi üzerine yeniden bir durum değerlendirmesi yapan Hz. Hüseyin, yakınlarıyla birlikte çıktığı yoldan geri dönmeyip Kufe güzergâhına doğru ilerlemeye devam etti. Fırat Nehri kenarında Nineva denilen yere gelindiğinde Hz. Hüseyin ve beraberindekiler sulak bir bölgede konaklamak istedi. Ancak Kûfe

⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 4, s. 238.

⁹ Bkz: İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, c. 2, s. 5; Algül, Kerbelâ, s. 75-99.

¹⁰ Bkz: Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 6, s. 218

Valisi'nin adamları buna izin vermeyip Hz. Hüseyin ve yanındakileri yiyecek ve içecek sıkıntısının çekildiği kurak bir yer olan Kerbelâ'da kuşatma altına aldı.¹¹ Hz. Hüseyin, niyetinin çarpışmak değil hak ve adaleti sağlamaya çalışmak olduğunu, bunun için gerekirse Yezid ile görüşebileceğini, en azından beraberindekilerin serbest bırakılması gerektiğini söylediye de, Yezid'in Kufe Valisi olarak görevlendirdiği Ubeydullah b. Ziyad, emrindeki askerlere savaş emri verdi. Savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Hz. Hüseyin ve yakınları var gücüyle savaştı. Yoğun geçen çarpışmalar sonucunda 57 yaşındaki Hz. Hüseyin ve aralarında küçük çocukların da bulunduğu 72 yakını şehit edildi.¹² Hicri 10 Muharrem 61, Mildi takvime göre de 10 Ekim 680 tarihinde gerçekleşen ve İslâm tarihinin en büyük kırılma noktası sayılan bu olay, günümüzde Kerbelâ adıyla anılmaktadır.¹³

Yankısı yüzyıllar boyu devam eden Kerbelâ faciası sonucunda Yezid ve taraftarları lanetle, Hz. Peygamber'in ciğerparesi Hz. Hüseyin ve beraberindekiler ise rahmetle anılır olmuştur. Hz. Hüseyin başta olmak üzere Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytine yapılan bu zulüm şiirlere ve destanlara konu edilmiştir. Bu şiir ve destanlar olayın yaşandığı sınırların çok ötesine taşınmış, zulme uğrayan bütün insanlar arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Nitekim Türk kavimlerin bir kısmının Müslümanlığı seçmesinde, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyti için söylenen hüznü sözlerin, dilden dile dolaşan destanların, şiir ve mersiyelerin¹⁴ etkili olduğu söylenmektedir. Orta Asya'da göçebe bir hayat yaşayan Türkler, Kerbelâ ile ilgili olarak anlatılan sözlü kültürde adeta kendini bulmuştur. Bu nedenle Orta Asya Türklerinin din olarak Müslümanlığı seçmesinde, başka nedenlerden daha çok bu tür sözlü anlatımın etkili olduğu görüşü yaygındır.

Kerbelâ Olayı'nın Düşündürdükleri

Kerbelâ Olayı'nın sorumlularına bakıldığında; ahlâk, insaf, adalet, sağduyu, basiret ve merhamet gibi değerlerin siyasal ihtirasın gerisinde kaldığı görülmektedir. Olayın seyrinde hak ve adaletten yana olmak yerine, akrabalık bağlarının, İslâm öncesi cahiliye döneminden kalma kabilecilik düşüncesinin ve saltanat hırsının daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Hüseyin başta olmak üzere, pek çok Müslüman tarafından Yezid'in halifeliğe layık görülmemesi, onun içkiye ve eğlenceye düşkün olmasından, yöneticiliğe ehil olmamasından, ilim, adalet ve dinî yaşantı konusundaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.¹⁵ Öyleyse Hz. Hüseyin'in şahadetiyle sonuçlanan Kerbelâ mücadelesinin amacını; "İslâm'ın temel değerlerine uygun düşmeyen bir yönetim tarzının toplum üzerindeki egemenliğine karşı koymak" şeklinde özetlemek mümkündür.

Hz. Hüseyin, başlattığı mücadele ile Emevî yönetiminin Müslümanlar açısından hoş olmayan gidişatını durdurmak istiyordu. Ancak O'nun bu girişimi dönemin yöneticileri tarafından "siyasal iktidarı devirmeye yönelik bir isyan hareketi" olarak görüldü ve Hz. Hüseyin'in İslâm'a uygun bir yönetim kurma mücadelesi acımasız bir yöntemle engellendi. Olayın sonucunda Hz. Hüseyin zulme karşı direnen örnek bir kahraman, Yezid ise kötülük timsali zalim bir yönetici olarak tarihe geçti.

Kerbelâ Olayı'ndan sonra, siyaset aktörleri ve olayın seyri hakkında pek çok rivayet uydurulduğu ve bu olayla ilgili yorum yapanların söz konusu uydurma rivayetlerden önemli ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Konuyla ilgili anlatılan ve yazılanlar incelendiğinde,

¹¹ Bkz: Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 6, s. 232; İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, c. 2, s. 5-6.

¹² Bkz: Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 5, s. 416-453; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut 1966, c. 7, s. 181-204.

¹³ Kerbelâ ile ilgili geniş bilgi için bkz: M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası, Ankara 1984; Ünal Kılıç, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, Kayhan Yayınları, İstanbul 2001, s. 209-292.

¹⁴ Kerbelâ Olayı ile ilgili yazılmış ağıt ve mersiye türü şiirler için bkz: Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan, Kerbelâ Mersiyeleri, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi adına Grafiker Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁵ Yezid'in halifeliğine karşı çıkanların gerekçeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kılıç, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, s. 156-163, 215-230, 396-412.

¹⁶ K onuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Taberî, Kitabu'l-Ümem ve'l-Mülûk, c. 5, s. 301-304; Kılıç, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, s. 75-174; Algül, Kerbelâ, s. 635-84.

gerçeklerle bağdaşmayan bilgilerin, abartılı rakamların, birbiriyle çelişkili ifadelerin kaynaklarda yer aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu bilgi karmaşası, olayla ilgili günümüzde sağlıklı değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır.

Ülkemiz Müslümanlarının Alevî ve Sünnî şeklinde iki ayrı gruba ayrılmış olmasında Kerbelâ Olayı'nın önemli rolünün bulunduğu söylenmektedir. Ancak Türk kavimlerin İslâm dinine girişinden yaklaşık iki asır önce dönemin sosyal ve siyasal şartları içerisinde gerçekleşen ve tarih boyunca Müslümanların geneli tarafından üzüntüyle karşılanan Kerbelâ Olayı'nı günümüzdeki ayrılığın nedeni görmek, tarihin yanlış değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. Çünkü o dönemde Alevîlik ve Sünnîlik gibi farklı dini ekoller olmadığı için Kerbelâ Olayı'na karışan taraflar da Alevî ya da Sünnî değildi. Orta Asya'da yaşayan ve ancak Talas Savaşı'nda sonra Müslümanlığı kabul etmeye başlayan Türkler bu olayın seyircisi bile olmamıştır.

Kerbelâ Olayı'nın baş sorumlusu Yezid'in Şiî/Alevî gruplar yanında Sünnîler tarafından da lanetlendiği¹⁷, öncelikle İslâm dünyasında Yezid ismine hiç rastlanılmamasından da anlaşılmaktadır. Olayın mağdurları olan Ehl-i Beyt'in hem Şiî/Alevî hem de Sünnî kesim tarafından büyük bir saygıyla anıldığı, cem törenlerinde ve kılınan bütün namazlarda onlara dua edildiği, çocuklara onların isminin konulduğu bilinmektedir. Hz. Hüseyin'in vefat yıldönümü olan Muharrem ayında Kerbelâ şehitleri anısına matem orucunun tutulması, camilerde okunan hutbelerde ve vaazlarda Ehl-i Beyt sevgisi üzerinde durularak Hz. Peygamber'in hatırasına sahip çıkmanın önemini vurgulanması, Hüseyin sevgisinin açık bir göstergesidir. Dolayısıyla kimsenin bir diğerini Hüseyin sevgisiyle denemeye kalkışması isabetli bir yaklaşım değildir.

Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı sürdürdüğü mücadeleden Alevî-Sünnî bütün Müslümanlar ders çıkarmalıdır. Ancak bu konuda gerekli düşünsel olgunluğa ulaşılmadığı da bir gerçektir. Örneğin ağıtlar yakıp gözyaşı dökerek Hz. Hüseyin'in acısını paylaşan pek çok insanın, O'nun uğruna canını feda ettiği İslâmî değerlerden uzak yaşaması bir çelişkidir. Yaptığı zulümden dolayı kendisine lanet edilen Yezid'in içkiye düşkünlüğü ve dini yaşantı konusundaki duyarsızlığı bilindiği halde, adeta onu taklit edercesine dinin temel ilke ve değerlerine duyarsız kalmanın Hüseyin sevgisiyle asla bağdaşmadığı bilinmelidir. Öte yandan Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini hedef alan Kerbelâ Olayı ile ilgili eleştirel yorum yapmaktan kaçınmanın Tarih bilimine olan güvenin zedelenmesine ve konuyla ilgili bilgi karmaşasının artmasına neden olduğu unutulmamalıdır.

Bilindiği gibi Kerbelâ Olayı'nın çıkış nedeni, ilk halifenin seçimiyle de ilişkilendirilmektedir. Hz. Peygamber'in yakın akrabası olması nedeniyle Hz. Ali'nin halifelige Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan daha layık olduğu iddia edilmektedir. Ancak soy ve akrabalığı halifelik seçiminde bir kıstas olarak ileri sürmek, Muaviye'nin hilafeti saltanata dönüştürmesine karşı olma düşüncesiyle çelişmektedir. Çünkü Kerbelâ Olayı'nın asıl nedeni olan "saltanat düzenini koruma" ile "halife Ehl-i Beyt'ten olmalıdır" düşüncesi arasında açık bir fark yoktur.

Katliam niteliğindeki Kerbelâ Olayı, Anadolu Alevilerince her yıl Muharrem ayında anılıp lanetlenmektedir. Sünnîler tarafından camilerde okunan hutbe ve vaazlarda Ehl-i Beyt'e yönelik işlenen bu cinayetin vahameti ile ilgili konuşmalar yapılmaktadır. Ancak Sünnî âlimler, sorumluları arasında sahabe olan kimseler de var diye Kerbelâ Olayı ile ilgili detaylı yorum yapmaktan çekinmektedir. İslâm'ın pek çok ilkesinin ihlâl edildiği ve Hz. Peygamber'in tüm Müslümanlara emaneti olan Ehl-i Beyt'e saygısızlığın doruğa ulaştığı Kerbelâ Olayı'nın sorumlularını eleştirmekten kaçınmak, Şiî/Alevî camiada Sünnîlerin bu olaylarda Yezid'den yana tavır aldığı izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla bu vahim olayın eleştirilip yorumlanması konusunda çekingen davranmak, Müslümanlar arasında vahdeti değil tefrikayı güçlendirmektedir.

¹⁷ Bkz: Yezid'in lanetlenmesi ile ilgili İslâm bilginlerinin görüşleri için bkz: Sadüddin Mesud b. Ömer Taftazanî, Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye, İstanbul 1294, s. 74; Kılıç, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, s. 412-420.

Hicretin 61. yılında (10 Ekim 680) gerçekleşen Kerbelâ Olayı, tarih içerisinde birçok olayla beslenmiş, bazı çıkar odaklarının kışkırtması¹⁸ ve toplumun bilgisizliği yüzünden canlılığını koruyan bir konu olma özelliğini sürdürmüştür. Kısacası ülke gündemindeki yerini koruyan Şiîlik/Alevîlik-Sünnîlik olgusu ile ilgili görüş ve değerlendirmelerin önemli bir kısmı, daha ziyade bu olgunun tarihî, dinî, siyasî ve kültürel boyutuyla çelişen önyargılı açıklamalar düzeyinde seyretmiştir.

Kerbela Olayı'nda Hz. Hüseyin ve akrabalarına yapılan zulüm ve işkenceye taraf olan her hangi bir Müslüman grup bulunmadığı halde, bu olayın Sünnilikle ilişkilendirilmesi, bilgisizlik ya da önyargıdan başka bir şey değildir. Öyleyse atalarımızın Müslümanlığı kabulünden yaklaşık iki asır önce gerçekleşen Kerbelâ Olayı'nın hesabını bugün görmeye kalkışmanın asla haklı olmayacağı bilinmelidir.

Şiî ve Alevilerin Sünnilere, Sünnilerin de Şiî ve Alevilere karşı önyargılı olması, bilgisizlikten ya da tarihi olayları çarpıtmaktan kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili bilgi boşluğunu ayrımcı ve tahrip edici düşünceler doldurunca kutuplaşma kaçınılmaz hale gelmektedir. Dolayısıyla, bu olayın sağlam bilgiler ışığında doğru olarak değerlendirilmesi geleceğimiz açısından önemlidir.

Kerbela Olayı'ndan Çıkarılabilecek Dersler

1. Tarihte yaşanmış olayları değerlendirmekten kaçınmak, geçmişe saygıyı güçlendirmekten çok tarihe güvensizliği artırmaktadır. Bu konuda yapılmış ve yapılacak iyi niyetli bilimsel çalışmalar, tarihte yaşanmış acı olayları kaşıma değil, tarihe olan saygının ve geçmişi doğru okuyarak gelecekte daha az hata yapma idealinin bir gereğidir.

2. Kerbelâ Olayı, Müslümanları ayırıştıran bir unsur değil, Şiî/Alevî-Sünnî herkesi Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt sevgisinde buluşturan ortak bir matem adımıdır. Öyleyse geçmişe takılıp kalmadan Kur'an, Sünnet ve Ehl-i Beyt çizgisinde birleşip bütünleşmek gerekir.

3. Siyaset toplum idaresi için bir araç olmaktan çıkıp çeşitli alanlarda çıkar sağlamaya yönelik bir amaç haline dönüştüğünde kişisel çıkarlar ahlâk kurallarına, adalet duygusuna ve hukukun üstünlüğü ilkesine tercih edilebilmektedir. Yezid ve onun adına iş yapanların siyaset hırsı bunun açık bir göstergesidir.

4. Siyasi konularda karar alırken istişare etmek çok önemlidir. Ancak istişareyi, Muaviye'nin yaptığı gibi, önceden verilmiş kararı başkalarına onaylatma şeklinde uygulamanın, sorun çözmekten çok yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olacağı bilinmelidir.

5. Siyasî bir özellik taşıyan Kerbelâ Olayı, dinselleştirilmeden soğukkanlılıkla değerlendirilmeli, bu olayı anmaya ve anlamaya yönelik programlar Alevî ve Sünnî gruplar tarafından ortaklaşa düzenlenmelidir.

6. Şiî/Alevî ve Sünnî gruplar birbirini geçmişten beri süregelen söylenti ve önyargıyla değil, olduğu gibi tanımaya çalışmalıdır.

7. İslâm dünyasında Şiî/Alevî ve Sünnî kesimi arasında karşılıklı iletişim ve işbirliği güçlendirilmeli, düşünce ve yaşantı farklılığı hoşgörülle karşılanarak birlik ve kardeşlik duygusu korunmalıdır.

8. Henüz Orta Asya Türk kavimleri Müslüman değilken gerçekleşen ve bütün Müslümanları üzen Kerbelâ faciasının hesabını bugün görmeye kalkışmanın ve bu olayın gerçekleşmesinde asla sorumluluğu bulunmayan günümüz insanlarını suçluymuş gibi göstermenin kardeşlik duygusunu zedelediği bilinmelidir.

9. Yeni nesil, tarihsel olaylardan beslenen şiddet ve nefret kültüründen uzak, birlik ve kardeşlik duygusuyla yetişmelidir. Bu konuda başta anne babalara, öğretmenlere, toplum

¹⁸ Bkz: Cemal Şener, Alevîlik Olayı, 19. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul 1995, s. 19-30; Arslanoğlu, "Türkiye'de Alevî-Sünnî Farklılığı ve Sorunlar", s. 150.

önderlerine, medya mensuplarına, yöneticilere ve konuya ilgi duyan herkese sorumluluk düşmektedir.

10. Ağıt yakıp gözyaşı dökerek acısını paylaştığımız, çocuklarımıza ismini vermekten gurur duyduğumuz Hz. Hüseyin'in uğruna canını feda ettiği dinî ve ahlâkî değerleri ne ölçüde anlayıp yaşadığımızı sorgulamamız gerekir.

11. Kerbelâ Olayı, asılsız rivayet ve yorumlardan arındırılarak doğru bilgiler ışığında değerlendirilmeli ve bu olaydan günümüze dair sağlıklı mesajlar çıkartılmalıdır.

Son Söz

Allah (c.c.) buyuruyor ki:

“Ey Müminler! Kendilerine açık deliller ve ayetler geldikten sonra, parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.” (Al-i İmran 3/105)

“Dinlerini parça parça eden ve fırkalara ayrılan müşriklerden olmayın. Onlardan her bir grup, kendi sahip olduğuyla övünür.” (Rûm 30/31-32)

“Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile zaafa düşersiniz de kuvvetiniz dağılır...” (Enfal 8/46)

Kaynakça

- Algül, Hüseyin, Kerbelâ, Ensar Yayınları, İstanbul 2009.
- Algül, Hüseyin, “Hz. Hüseyin'in Maruz Kaldığı Faciada Yezid'in Sorumluluğu”, Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ, Ed: Alim Yıldız, Asitan Yayınları, Sivas 2010.
- Arslan, Mehmet ve Mehtap Erdoğan, Kerbelâ Mersiyeleri, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi adına Grafiker Yayınları, Ankara, 2009.
- Arslanoğlu, İbrahim, “Türkiye’de Alevî-Sünnî Farklılığı ve Sorunlar”, 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik Bektaşılık-Bilgi Şöleni, Ankara, 17-19 Ekim, 2007.
- Erkoçoğlu, Fatih, “Kutsallaştırılmış Bir Mekân: Kerbela”, Çeşitli Yönleriyle Kebela, Asitan Yayınları, Sivas 2010.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut 1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, el-İmame ve's-Siyase, Kahire 1967.
- Kılıç, Ünal, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001.
- Kocadağ, Yaşar, “Tarihsel Açından Kerbela”, Ehl-i Beyt ve Kerbela, Ed: Fatih Kurt, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022.
- Köksal, M. Asım, İslâm Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası, Ankara 1984. Öz, Mustafa, “Kerbela”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2002.
- Şener, Cemal, Alevilik Olayı, 19. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul 1995.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut tsz., c. 6, s. 53-62; Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut 1966.
- Taftazanî, Sadüddin Mesud b. Ömer, Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye, İstanbul 1294.

Research Paper / Araştırma Makalesi

The Islamic Judicial System as a Moslem's Problem Solving Institution of The Modern Islamic Law (In The Case of The Adab al-Qadi of "al-Hidaya" And "al-Nihaya")*

Aitmatmat KARIEV**

Annotation

Islam is the truth and latest religion on the world. The Islamic history, that written by moslems, who lived on the world of the different countries, it was one of these proofs. And they were effected to the all world with their unique culture, and with their distinctive science, and with their righteous law system, and mentality. The Islamic Law system one of the great success that written by moslems too. There is so meaningful part of the Islamic Law that named "Adab al-Qadi". We can summarize the all Islamic Law system in the case "Adab al-Qadi" as a mirror. Actually, we found the "Adab al-Qadi" in the books of "al-Hidaya" and "al-Nihaya" as a summary of the Khanafit Mazkhab, that founded in the Central Asia. So, we'll talk about the comparison analyze between "al-Hidaya" and "al-Nihaya" in the perspective of the Islamic Juridical Law system, and we'll show it as moslem's problem solving institution of the modern Islamic Law.

Key words: Islamic Law, Marginani, Signaqi, al-Hidaya, al-Nihaya, Adab al-Qadi.

Modern İslam Hukukundaki Müslümanların Husumet Mercii Müessesesi Olarak İslam Yargı Sistemi (Hidâye ve Nihâye Eserlerindeki Edebü'l-Kâdı Bölümleri Örneğinde)

Öz

İslam dini en son ve hakikat dindir. Müslümanlar tarafından ortaya konulan İslam tarihi de bunun kanıtıdır. Nitekim, müslümanların kendine özgü medeniyetinden, orjinal fikir ve buluşlar ile ortaya koydukları ilim ve bilimden, vahiy ve akıl kaynaklı adalet prensibine göre çalışan hukuk sisteminden, özgün yaşam tarzıyla sıkı sıkıya bağlı olan dünya görüşlerinden, muhakkak dünya halkı da etkilenmiştir. Diğer hukuk sistemlerinden ayrıcalıklı olarak müslümanların tesis etmiş olduğu İslam hukuk sistemi de bunlardan biridir. İslam hukukundaki "Edebü'l-Kâdı" bölümü, önemine binaen yargıçı (fakihi) diğer tüm fikhî konuları da bilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu sebeple, "Edebü'l-Kâdı" bölümü İslam hukukunun bir özeti (ve aynası) olarak da değerlendirilebilir. Aslında, sözünü etmiş olduğumuz "Hidâye" ve "Nihâye" eserlerini, biz *Orta Asya Hanefî* ekolünün özü olarak kabul etmekteyiz. Bu nedenle, makalemizde "Hidâye" ve "Nihâye" eserlerindeki Edebü'l-Kâdı bölümlerini, genel olarak İslam Hukuku (özel olarak da İslam Yargı Hukuku) açısından mukayese edeceğiz. Bununla beraber, günümüz hukuk sistemleri arasında, özellikle müslüman toplumundaki dava ve husumetlerin çözüm mercii bir müessese olarak çalıştırılabileceğinin mümkün olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Merginâni, Signâki, Hidâye, Nihâye, Edebü'l-Kâdı.

*This article is the converted version of the paper presented at the international symposium titled "The Heritage of Husamuddin as-Sygnaki in The Horizon of Islamic Civilization". This symposium has been organized at the 18/05/2023 in Almaty city.

** PhD, Aitmatmat Kariev, Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Theology, Islamic Studies Department, aytmamat.kariyev@manas.edu.kg

A. The Meaningful Knowledge About al-Marginani and al-Signaqui

a.a. The Short Life Story of The Great Khanafit Faqih Named al-Marginani and His Works

a.a.a. Name:

In all life story, we can find the role model influence for us and we use it as a mirror for our life, that given to us only once. Marginani was one of them for us in the Islamic Law in the Central Asian region. He was named in the tabaqat books as *Burhanuddin Abu al-Hasan Ali b. Abu Bakr b. Abdulcalil al-Fargani al-Merginani al-Rishdani*.¹ And his laqab was in the fiqhs books calling "*al-Marginani*" mostly. And sometimes he was named "*al-Reshdani*" too. His authority was knowing in the Central Asian Khanafit Law School as "**Sahib al-Hidaya**" also.

a.a.b. The Date of Birth and Dead:

Marginani was born in the small village of the big city Marginan at the **511** of Hidjra and **1117** of Meladi calendarial date. This date meaning the so meaningful period of the Qarakhanit State history, that raised so more fukhahas and ulamas in the Central Asian Islamic History. And he was dead at the **593** of the Hidjra and **1197** of the Meladi in the famous city Samarqand. His tomb settling in Samarqand city at now.²

a.a.c. Nasab:

Actually, we talked about Marginani's nasab in the part, that related with his name's knowledges, shortly. His father's name was Ali, and Grandfather's name was Abu Bakr, and thirth father's named as Abdulcalil. Laknawi talked about Margiani's nasab, and shortly we can summarize his thesis like; *Marginani's nasab withstands to Usman, who was groom of the Prophet Mukhammad*.³ Therefore Marginani was caring about tasaavuf also with the Islamic Law.

a.a.d. Teachers and Students:

We can summarize Marginani's teachers shortly: *Najmuddin Abu Hafs al-Nasafi (461/537-1068/1142)*, *al-Sadru al-Shahid Husamuddin Umar b. Umar b. Abdulaziz (483/536/1090/1141)*, *Osman b. Ali al-Bikand (Baykandi) (552/1157)*, *Ziyauddin Muhammad b. Husayn al-Bandaji (545/1150)*, *Ali al-Isbijabi (454/535-1062/1140)*, *Kivamuddin Ahmad b. Abdurrashid al-Buhari*, and finally, we can talked about his grandfather *Abu Hars Umar b. Ali al-Zandaramisi* as his teacher too.⁴

And we shall to give a short portrait about his students who theached them like: *Shams al-Aimma Abu al-Vajd Shamsuddin Muhammad b. Abdussattar b. Muhammad al-Imadi (642/1244)*, *Mahmud b. Husayn al-Usturshani (632/1234)*, *Nizamuddin Umar (600/1203)*, *Shayh al-Islam Jalaluddin Muhammad*, *Shayh al-Islam Imaduddin b. Abu Bakr*.⁵ Between of these his students Nizamuddin, Jalaluddin and Imaduddin were his sons. Actually, Nizamuddin Umar was so famous with his fatawas in the Marginan city. Therefore, he wrote the book named "*Jawahir al-Fatawa*".⁶ And we can find his granchild named *Abu al-Fath Zaynuddin Abdurrahman b. Abu*

¹ Aaitmamat Kariev, "Burhaneddin el-Merginani'nin "el-Hidaye" İsimli Eseri ve Hukuk İlmindeki Yeri", *Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları: Bildiri Kitabı*, ed: Muhittin Düzenli vd., (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019), 631.

² Kahlala Umar Rıza, *Mujam al-Muallifin Tarajim al-Musannif al-Kutub al-Arabiyya*, (Beirut: Maktabat al-Musanna va Daar Ihya al-Turas al-Arabiyya, 1957), 7/45-46; Muhammad Abdulhay b. Muhammad al-Laknawi, *al-Fevaid al-Bahiyya fi Tarajim al-Hanafiyya*, (Cairo: 1324), 141-144.

³ Hayruddin Zirikli, *al-Alam*, (Cairo: 1957), 5/73; Sarkis, *Mujam al-Matbuat al-Arabiyya*, (Cairo: 1928), 2/1739.

⁴ Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvera' al-Nahr İslam Hukukçuları*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), 131-133; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2013), 86-87.

⁵ Abdulqadir Kurashi, *al-Jawahir al-Mudiyya fi al-Tabakat al-Khanafiyya*, (Cairo: 1398), 2/627-629; Tashkubrizaada, *Miftah al-Saada*, (Cairo: 1968), 2/264.

⁶ Zehebi, *Siyar Alam al-Nubala*, (Beirut: Daar al-Shafak, 1985), 21/232; Zirikli, *al-Alam*, 5/73; Sarkis, *Mujam al-Matbuat al-Arabiyya*, 2/1739.

Bakr Imaduddin (670/1271) as one of his students who wrote book named "Fusul al-Ahkam fi Usul al-Ahkam" that saved in Turkey library calling the Topkapı with the number 3856 A. 824.

a.a.d. Books:

Marginani was wrote the great meaningful books like: "al-Hidaya", "Bidayat al-Mubtadi", "Muhtarat al-Navazil", "al-Tajnis va al-Mazid", "Kitab al-Faraiz", "Kitab al-Hajj", "Kifayat al-Muntahi", "Muhtasar al-Fatava".⁷ And these books effected to the Central Asian Khanafit Law school. Actullay, the "al-Hidaya" was symbolized of the Khanafit Mazhab philosophy as a law book. We'll talk about this great book in the nextly themes spesificly.

a.b. The Role Model Life Story of The Famous Khanafit Faqih Named al-Signaqi and His Books

a.b.a. Name:

The tabakat books gived to us the name of Signaqi as *Husamuddin Husayn b. Ali b. Haccac b. Ali al-Signaqi al-Hanafi*. Also, his lakab was so differently like; "Husam al-Milla va al-Din", "Sahib al-Nihaya", "Sharih al-Hidaya", "Faqih", "Usuli", "Jadali", "Imam", "Shayh". All these his lakabs, gived to us so meaningful knowledge about Signaqi, who was famous in the acedemical area, as a lider of the fukahas in his period.⁸

a.b.b. The Date of Birth and Dead:

Signaqi was born at the 620/1223? in the Signak/Sugnak city on the coast of the Sayhun river (Kızıl Orda). And this date of Central Asia history, was very critical period of the Chingis Khan occupation. Therefore, he was dead in the Aleppo or Marw at the 714/1314, after the scientific excursion in the so different cities as like; Damascus, Cairo, Bukhara, Nisabur, Marw, Aleppo.⁹

a.b.c. Nisba:

The Bukhara city was a symbol of the Islamic Civilization in the Kharakhanid State on the Central Asia before the Chinqis Khan Occupation. And Signak was one of them. In the Bukhara were ulamas who were the best of the their other opponents, and they were so popular with their lakab or nisba. Signaqi was popular in the acedemical area as *al-Signaqi* and sometimes as *al-Bukhari*. We can understand of his nisba, the Signaq city was more civilized with the Islamic culture in it's days.¹⁰

a.b.d. Teachers and Students:

Signaqi is our boast between the ulemas in Central Asia. Therefore he was educated from the diffrently and more popularity ustazs in their period likely; *Hafizuddin al-Kabir Muhammad b. Muhammad b. Nasr al-Bukhari (693/1293)*, *Fahrudin Muhammad b. Muhammad b. Ilyas al-Maymargi (?)*, *Mashar (?)*, *Jalaluddin (?)*, *Husamuddin al-Niyazawi al-Ahwazi (?)*, *Abu al-Barakat Hafizuddin Abdullah b. Ahmad b. Mahmud al-Nasafi (710/1310)*, *Shamsuddin al-Adud al-Kindi (?)*, *Imam Jamaluddin (?)*, *Ruknuddin al-Afshanji (?)*. Some of these were his classmate as his ustaz too.¹¹

And, we must talk his students who learned from Signaqi, as like; *Jalaluddin Ahmad b. Mahmud al-Gujduvani (730/1329)*, *Kiwamuddin Muhammad b. Muhammad b. Ahmad al-Hunadji al-Kaki (749/1348)*, *Ibn al-Fasih Abu Talib Ahmad b. Ali b. Almad al-Hamadani (755/1354)*, *Abu Muhammad SHamsuddin Abdullah b. Hajjaj b. Umar al-Kashgari al-Hanafi al-Sufi (?)*, *Jalaluddin*

⁷ Ferhat Koca, "Merginâni, Burhaneddin", Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/182-183.

⁸ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 126-127.

⁹ Ibn Hajar, *al-Durar al-Kamina fi Ayan al-Miat al-Samina*, (Cairo: 1966), 2/268; Brockelmann, *GAL*, 1/468, 664, 2/141.

¹⁰ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, (Cambridge University Press: 2000), 316-318; Mehmet Boynukalin, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 217.

¹¹ Abdulhay Laknawi, *al-Fawaid al-Bahiyya fi al-Tarajim al-Khanafiyya*, (Cairo: 1324), 62; Ibn Kutluboga, *Taaj al-Tarajim fi al-Tabakat al-Khanafiyya*, (Baghdad: 1962), 25.

Ahmad b. Yusuf al-Kharazmi al-Kurlani (?), Amir Katib b. Umar al-Itkani (758/1356), Nasiruddin Abu Abdullakh (?), Muhammad b. Umar (752/1351).¹²

a.b.e.Books:

We have to more differently books of the great alim al-Signaql in the different fields as like; kalam, fiqh, morfologia of the arabic language and its grammar, and another fields. He has the some books in kalam that named "*al-Tasdid fi Sharkhi al-Tamkhid*", "*Damigat al-Mubtadiin va Nasirat al-Muhtadin*". Also he writed so meaningful books in the fiqh like; "*al-Wafi*", "*al-Nihaya fi Sharkhi al-Hidaya*", "*al-Kafi*" that effected to the Central Asian Khanafit Law schoul. We'll talk on these books specially in the nextly subjects. And finally there are some books maned "*al-Najat al-Tali Tilwa al-Marakh*", "*al-Muvassal fi Sharhki al-Mufassal*", "*Kitab al-Mukhtasar*", "*Risala-i Husamuddin al-Signaql*", "*Sharkh Muhtasar al-Takhawi*", "*Kashf al-Avar li Akhl al-Bawar*", "*Fetawa al-Riaya fi Tasdid Masail al-Hidaya*".¹³

B. The Brief Knowledge About "al-Hidaya" And "al-Nihaya" As A Introduction to Theme

The book that named "al-Hidaya" was written by Burhanuddin al-Marginani in the period of Qarakhanids. And it was includes to the main ideas of the Khanafit Mazkhab in the Central Asia. Therefore, the book of al-Hidaya was translated to English language, when the England occupation was actualized on the moslems, who lived in the Hind and Sind area. Also, we was shocked when we saw, Tsarist Russia was ordered the translating al-Hidaya to Russian language for understanding of the philosophy in the Khanafit Mazhab. Actually, who want to research the main of Khanafit Mazhab, he must to make a deep research as hes duty, on the al-Hidaya.

The book of the "al-Nihaya" it is second part of the book al-Hidaya in this contex as a continuation. We have some meaningful knowledge about al-Nihaya, that it was bulky book that commented on the al-Hidaya. And Babarti was giving the message about al-Nihaya, when he was teaching al-Hidaya he was needing to al-Nihaya more of the another commentary books, that writen on the al-Hidaya. But the book of the al-Nihaya was very detailed. Therefore, Babarti summarized al-Nihaya in his new book, named "al-Inaya" and it was 10 volume. Al-Inaya also was wery detailed, and Konavi summarized al-Nihaya only one volüme, that named "Hulasat al-Nihaya fi Favaid al-Hidaya". Finally, we can say al-Hidaya and al-Nihaya the main philoshophy of the Khanafit Mazhab in the Central Asia and Ottoman Empire too.

C. The Comparision Analyze Between The "al-Hidaya" And "al-Nihaya" As A Result

The Islamic Jurisprudence system actually so meaningful part of the Islamic Law, in the contex of law thought. The al-Hidaya has to "Adab al-Qadi" part that given in it more themes like; "*al-Shahadat*", "*al-Ruju an al-Shahadat*", "*al-Vakalat*", "*al-Dava*", "*al-İkrar*", "*al-Sulh*" related with the Adab al-Qadi. And all these subjects, founded on the holy idea in the Islamic Law, that we named it "al-Adaala". Under the these masail we were shocked when we saw the "al-adaala" of qadi who sad "*If come dad and his son to court, a qadi should to make al-adaala between dad and his son in the discussing with them, and in the giving the facility, and all that needed to them in the court*",¹⁴ and this is, really, the justice of Islam.

And the part "Adab al-Qadi" of the al-Nihaya, also was implicit to the themes; "*Kitab al-Shahadat*", "*Kitab al-Ruju an al-Shahadat*", "*Kitab al-Vakalat*", "*Kitab al-Dava*", "*Kitab al-İkrar*",

¹² Rahmi Yaran, "Siğnakî", Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 37/164-166.

¹³ Katip Chalabi, *Kashf al-Zunun*, (İstanbul: 1941-1942), 2/1849, 2032.

¹⁴ Burhanuddin Ali b. Abu Bakr al-Marginani, *al-Hidaya Sharh Bidayat al-Mubtadi*, (Talik: Abdusselam Abdulhadi Shannar, Beirut: Daar al-Dakaik, 2019), 3/262.

"*Kitab al-Sulh*".¹⁵ These subjects related the same themes of the al-Hidaya related with Adab al-Qadi. We saw the knowledge about Adab al-Qadi in the al-Nihaya more detailed. And it was also, concentrated on the term of "al-Adaala" like to al-Hidaya. There isn't the different ideas of the al-Marginani. Because, al-Signaqui concentrated to the giving of author's justice ideas.

Al-Marginani and al-Signaqui were using the Quranic proof, Muhammedian ideas proof, and logical proofs too. So, these books "al-Hidaya" and "al-Nihaya" were written in the same method, and were so popular in the Central Asia on the Adab al-Qadi. Therefore, we can find it, as the durable justice system between the Central Asian people. This is evidence of two books, that we have talk on its effect on the all Khanfit books.

D. An Influence of The Marginani And Signaqui On The Central Asian Khanafit Law Schoul as a Result And It's Maintaining Currentness

There isn't any suspicion in the being the great leadership of al-Marginani and al-Signaqui between Central Asian moslems in their days. Also, their books "al-Hidaya" and "al-Nihaya" influenced to more Islamic law books that written by Khanafian fukahas.

For example; we can list some books like this: *al-Fatawa al-Hindiyya*, *Fath al-Kadir*, *Tabyin al-Hakaik*, *al-Inaya*, *Durar al-Hukkam*, *al-Bahr al-Raik*, *Majma al-Anhur*, *Radd al-Muhtar*, *al-Lubab*.

And another one subject, it is the idea, that widespread in another books of Khanafit Mazhab. Also, we can find the effect of al-Marginani and al-Signaqui in another mazhabs books. As a result we can talk on the part of Adab al-Qadi, actually in these days, we all moslems people we'll been in the some difficult lawsuit, and the Islamic juridical system it is working for us as a problem solving institution today.

Bibliography

- al-Laknawi, Muhammad Abdulhay b. Muhammad, *al-Fawaid al-Bahiyya fi Tarajim al-Hanafiyya*, Cairo: Hijri 1324.
- al-Marginani, Burhanuddin Ali b. Abu Bakr, *al-Hidaya Sharh Bidayat al-Mubtadi*, Talik: Abdusselam Abdulhadi Shannar, Beirut: Daar al-Dakaik, 2019, 3/262.
- al-Sulayni, Abdurrahman b. Saud b. Muhammad, *al-Nihaya Sharkh al-Hidaya: Min Bidayat Kitab al-Shahadat ila Nihayat Fasl al-Shira*, Saudia: Risala al-Majestir, Jameat Umm al-Kura Kulliyat al-Shariyat va al-Dirasat al-Islamiyya, Hijri 1437.
- Boynukalin, Mehmet *Fikih Usulü Alimleri ve Eserleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Brockelmann, *GAL*, 1/468, 664, 2/141.
- Chalabi, Katip, *Kashf al-Zunun*, İstanbul: 1941-1942, 2/1849, 2032.
- Ibn Hajar, *al-Durar al-Kamina fi Ayan al-Miat al-Samina*, Cairo: 1966, 2/268.
- Ibn Kutluboga, *Taaj al-Tarajim fi al-Tabakat al-Khanafiyya*, Baghdad: 1962.
- Kariev, Aiitmammat, "Burhaneddin el-Merginânî'nin "el-Hidaye" İsimli Eseri ve Hukuk İlmindeki Yeri", *Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları: Bildiri Kitabı*, ed: Muhittin Düzenli vd., Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019, 629-638.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvera' al-Nahr İslam Hukukçuları*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Koca, Ferhat, "Merginânî, Burhaneddin", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 29/182-183.
- Kurashi, Abdulqadir, *al-Jawahir al-Mudiyya fi al-Tabakat al-Khanafiyya*, Cairo: 1398, 2/627-629.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2013, 86-87.
- Rıza, Kahhala Umar, *Mujam al-Muallifin Tarajim al-Musannif al-Kutub al-Arabiyya*, Beirut: Maktabat al-Musanna va Daar Ihya al-Turas al-Arabiyya, 1957, 7/45-46.
- Sarkis, *Mujam al-Matbuat al-Arabiyya*, Cairo: 1928, 2/1739.

¹⁵ Abdurrahman b. Saud b. Muhammad al-Sulayni, *al-Nihaya Sharkh al-Hidaya: Min Bidayat Kitab al-Shahadat ila Nihayat Fasl al-Shira*, (Risala al-Majestir, Jameat Umm al-Kura Kulliyat al-Shariyat va al-Dirasat al-Islamiyya, Saudia: H. 1437), 70.

- Soucek, Svat, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press: 2000, 316-318;
Tashkubrizaada, *Miftah al- Saada*, Cairo: 1968, 2/264.
Yaran, Rahmi, "Siğnakı", Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009, 37/164-166.
Zehebi, *Siyar Alam al-Nubala*, Beirut: Daar al-Shafak, 1985, 21/232.
Zirikli, Hayruddin, *al-Alam*, Cairo: 1957, 5/73.